

zise

Toldhistorisk Tidsskrift

Nr 1

1983

6 årg

Zise, også skrevet cise og sise, er på ældre dansk den folkelige betegnelse for accise.

Før o. 1660 omfatter accisen en broget buket af forbrugsafgifter og forhøjelsestold. Herefter betegner accisen officielt kun en havneafgift, mens forbrugsafgifterne benævnes konsumtion. I den folkelige bevidsthed hang betegnelsen accise imidlertid fast ved forbrugsafgifterne og anvendes synonymt med konsumtion (jf »accisebod«).

Medlemskab af Toldhistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Toldhistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K.

Kontingentet er 36 kr årligt for enkeltpersoner, 500 kr for institutioner og firmaer.

Biblioteksabonnement på ZISE koster 36 kr pr årgang og tegnes sammesteds.

ZISE udsendes 3 gange årligt med ca 40 sider pr hæfte.

ZISE - Toldhistorisk Tidsskrift, er medlemsblad for Toldhistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsen består af følgende medlemmer:

C A Nielsen (formand)
Arne Hægstad (næstformand)
Gunnar Jakobsen (sekretær)
Karin Christensen (kasserer)
Mikael Venge (redaktør)
Kaj Elkrog
Paul Gersmann
Aage E Hansen

Manuskripter der ønskes optaget i ZISE sendes til redaktøren Mikael Venge, Brændegårdsvej 11, Korinth, 5600 Fåborg eller sekretæren Gunnar Jakobsen, Toldbiblioteket, Amaliegade 44, 1256 København K.

Manuskripter bør - om muligt - være maskinskrivne, med ekstra linieafstand og en margin på ca 6 cm.

Forslag til illustrationer og billedtekster må meget gerne medsendes.

Redaktionen påtager sig intet ansvar for indsendte manuskripter, og forfatteren bedes derfor beholde en kopi. Mindre ændringer i teksten må påregnes, men væsentlige ændringer vil kun blive foretaget med forfatterens samtykke.

Forsiden

viser udstationerede sukkertoldere på Nykøbing F sukkerfabrik under hovedkampagnen 1910. De siddende toldere er f.v. A.C. Paludan, Helsingør, Olsen, København, og C.C.E. Bang-Hansen, Rønne. Stående f.v. Christensen, København, N.R.B. Lehm, Horsens, Jensen, Svend-

borg, E.H.E. Bruun, Helsingør, N.D. Werngreen, Nykøbing F og - med bowlerhatte - L.P. Poulsen, Nykøbing F og A. W. Petersen, København, der fremviser en særpræget roe. To andre vikinge-agtige eksemplarer er opstillet i forgrunden (Toldmuseet).

Et mareridt

Forsiden refererer til Henry G. Petersens erindringer om 1930'ernes sukkertoldere sidst i dette nummer. Henry G. Petersen blev født i Nykøbing Sj. i 1910. I forrige nummer skildrede han en oplevelse fra sin toldelev-tid i fødebyen. Her er han fotograferet som håbefuldt toldassistent i 1933 ved sit skrivebord i Overtoldinspektoratet for Østifterne. Sin karriere i toldvæsenet sluttede han som distriktstoldchef i København, men han er stadig i travl virksomhed som vurderingsformand i Østerbros Vurderingskreds og formand for skyldrådet for København og Frederiksberg. I artiklen løfter Henry G. Petersen sløret for et ægte tolder-mareridt, som han oplevede i november 1933 som udstationeret sukkertolder: overtoldsinspektørens uventede opdukken på et højst ubelejligt tidspunkt.

Zise har tidligere (1980 nr. 3, side 3-8) bragt en artikel om sukkertoldere af A.H. Larsen, men føler langt fra, at emnet er udtømt, hvis Larsens og Henry G. Petersens artikler kan inspirere andre til at berette om deres deltagelse i denne nu historiske gren af toldvæsenet.

Henry G. Petersen

De øvrige artikler

i dette nummer handler om toldvæsenet i Junigrundlovens bevægede tidsalder - set henholdsvis oppe- og nedefra. Fhv. toldkontrollør Carl Dankau har på grundlag af familieoptegnelser skildret sin morfader Vilhelm Rohdes løbebane fra 1850'erne og århundredet ud. I de første år eksisterede endnu det gamle oldenborgske monarki, der strakte sig helt til Elben, mens omvendt også Rohdes senere poster prægedes af monarkiets indskrumpen. Ligeledes spores i Rohdes tilsyneladende anonyme og stil-

færdige levned svage, men umiskendelige dønninger fra den politiske slagmark, hvor den stærkt ambitiøse og foretagsomme rigsgreve Sponneck skræddersyede et moderne tolddirektorat til sig selv. Sponnecks virksomhed er behandlet af en kender af centraladministrationen, Paul Gersmann, der er departementschef i Ministeriet for Skatter og Afgifter. Gersmann har tidligere skrevet i Zise (1979 nr. 1, s. 25-36) om toldoplag i Danmark i det 17. - 18. århundrede.

Carl Dankau, f. 1902 i Ryde præstegård mellem Herning og Holstebro. 1920 toldelev ved Helsingør toldsted, 1927 toldmedhjælper i København, 1947 toldkontrollør.

Paul Gersmann, f. 1916 i København. Cand. polit 1942, departementschef i 1964.

En tolderskæbne fra det gamle oldenborgske monarki

AF CARL DANKAU

Strandkontrollør og telegrafbestyrer i Lohals Vilhelm Rohde (1831-1914) tilhørte en gammel soldaterslægt, hvis stamfader i det 18. årh.s midte fra Tyskland trådte i dansk tjeneste. Faderen, J. F. Rohde, deltog som premierløjtnant i krigen 1848-50. Moderen var datter af en skipper på Holmen.

Vilhelm Rohde deltog selv som frivillig i den slesvigske krig. Efter krigens afslutning søgte han ind i toldvæsenet og blev ansat som volontør ved Flensborg toldsted. Allerede efter fire måneders aspiranttjeneste ansattes han 1. august 1851 som toldassistent i Bredsted under det slesvigske ministerium med 400 rigsdaler om året. Da Rohde hos ministeren takkede for denne ansættelse, bemærkede denne: »Für alles, nicht dänisieren!« Det gjaldt om at stilne, ikke hidse gemytterne i Sydslesvig.

På en af kommandantskabets trainovogne nåede Rohde den 1. august om eftermiddagen til Bredsted og meldte sig hos toldforvalter C. F. Lange, som modtog ham med megen venlighed og underrettede ham om, at han skulle have post i Bordelumsiel, helt ude ved Vesterhavet og en halv mils vej fra byen. Hensigten med denne post var, at der skulle holdes opsyn med færgen mellem Bordelumsiel og øerne Nordstrand og Pelworm samt i øvrigt, hvad der foregik på kysten.

Der hvilede noget uendelig trist over egen. Jordbunden var marskland og overordentlig frugtbar, men fuldstændig flad, gennemskåret af dybe grøfter. Træer eller levende hegn fandtes ikke. Det eneste, der brød ensformigheden, var de store bøndergårde, der alle for at være sikrede mod oversvømmelser efter et digebrud lå på opkastede høje.

Da efterårsstormene satte ind, blev der temmelig uhyggeligt ude ved Bordelumsiel. Rohde ønskede sig inderligt en anden ansættelse og talte også derom med toldforvalteren, hvem han forestillede, at posten var rent overflødig og let kunne kontrolleres af hans nordlige kollega. Midt i december blev han beordret til at gøre tjeneste i Bredsted og flyttede med glæde derind.

Den daglige tjeneste indskrænkede sig til, at han hver morgen spadserede med toldforvalteren hen i et brænderi og derefter satte sit navn i en protokol. Resten af dagen kunne han benytte efter forgodtbefindende. Her havde Rohde gode dage, men få måneder senere blev han forflyttet til Frederiksstad tolddistrikt.

Da Rohde meldte sig hos toldforvalteren, erklærede denne imidlertid, at han intet andet havde med ham at gøre end at udbetale hans gage. Derimod blev han henvist til sin egentlige foresatte, vigilanceinspektør C. D. Lercke, en prægtig, velvillig og gemytlig mand. Rohde blev udstationeret i Bargenfähre ved Eideren, hvorfra der var færgeforbindelse med Ditmarsken. I Bargenfähre befandt sig desuden en oppebørselskontrollør, toldassistent Fritz Bøger, mens Rohde skulle forestå patruljen. Han assisteredes heri af dragoner fra 4. regiment, der senere erstattedes af tre gendarmere. Dengang var både huder og skind, kreaturben, heste, hornkvæg m.v. belagt med udførselstold, men tjenesten var let, da der som overgang til toldfrihed mellem hertugdømmerne var indført en ubetydelig differencetold.

At den nyligt afskaffede enevældes ånd levede videre, vidner en lille episode om. Ved en lejlighed, da toldinspektøren var på

inspektion, var Rohde så uheldig at titulere ham »toldinspektør«, hvad der indbragte ham et skarpt »Justitsrath, wenn ich bitten darf.« I de afsides marskegne var den nationale spænding derimod ikke udtalt. Et par gange om ugen samledes Rohde og nogle kolleger i kirkebyen Erfde en lille halv mil oppe i landet. Her holdt man danske og tyske aviser, spillede »De blatt dre«, på dansk trekort, og drak dårlig kropunch. Da Rohde talte højtysk, tilbød hans værtinde at lære ham plattysk ved, at han selv forsøgte at tale det, hvorpå de andre skulle rette ham, når enten ordene eller udtalen var forkert. Han gik ind derpå, og i løbet af vinteren fik han sproget lært.

Pr. 1. januar 1854 blev han forflyttet helt til Frederikshavn, men med kun 300 rigsdaler i løn, og der skulle gå ni år, før han rykkede op på 400 rigsdaler igen. »Den almægtige grev Sponneck handlede, som det passede ham«, skriver Rohde i sine optegnelser.

Frederikshavn stod dengang i fuldt flor takket være de mange sejlere, som provi- anterede der eller søgte ly for stormene. Lidt af atmosfæren fra Napoleonskrigene, da kaperne bragte rige priser i havn og levede højt på fortjenesten, kunne endnu mærkes. Overtoldinspektøren for Nørrejylland, F. M. Tetens (f. 1791), som Rohde kom i snak med en dag på skibsbroen, fortalte, at han selv i sin tid havde tjent som månedsløjtnant ved roflotillen i Frederikshavn og været med til at jagte den engelske brig »Minx«.

Ved de i byen foranstaltede dilettantko- medier var Rohde en ivrig deltager, og hans smukke tenor gjorde megen lykke. Han blev også optaget i »De Ældres Klub«, hvis medlemmer var forretningsli- vets spidser og embedsmændene. At Rohde som toldassistent vandt indpas her var el- lers et særsyn. Thi var toldforvalterne tidli- gere officerer, var assistenterne ofte for- henværende accisebetjente eller underoffi-

Vilhelm Rohde t.v. fotograferet i bryllupsåret 1863 og t.h. hans brud, Catharina Tidemand, datter af værten på Hotel Skandinavien i Rudkøbing (familiefotos i forf.s besiddelse).

Strandkontrollør og telegrafbestyrer Vilhelm Rohde som ældre.

cerer med røde næser og åben hånd til at modtage drikkepenge, men med 1848 blæste en ny ånd ind i toldvæsenet.

Det selskabelige liv i Frederikshavn tog imidlertid en brat ende, da Rohde blev ulykkeligt forelsket i en feteret baldame. Det bidrog til, at han i 1857 tog imod et tilbud om forflyttelse til Fjaltring i Lemvig tolddistrikt, hvor han kom til at tilbringe fem gode år. Han boede i en bondegård i Vester-Mærsk og fik i en gammel pige, Ane, en fortræffelig husholderske. Til tidsfordriv og nytte holdt han hund og mange duer. En af disse sidste, Dudi, udruget i 1857, blev meget tam og fulgte ham senere til Langeland. Den døde i Bagenkop næsten 14½ år gammel.

Rohdes distrikt havde en længde af tre mil og strakte sig fra Ferring mod syd til Nisum fjords udløb. Det meste var klitter, resten det højdedrag, hvor især Bovbjerg ragede op. Mangen aften patruljerede han ved stranden. En mørk nat hørte han fra

sin bopæl en lyd, som lignede knagende hjulege. Han klædte sig på og gik efter lyden. Ved stranden holdt vognen, og et par bønder var ved at stjæle tømmer fra vraggods. Da han ville anholde dem, tog den ene et træstykke op og nærmede sig truende. Rohde tog da sin lommekniv op og lod bladet glippe. Bonden, der ikke kunne se i mørket, troede, at det var en pistolhane, der spændte. Han smed tømmeret, og begge forsvandt med vognen, efter at Rohde havde lovet for denne gang at lade nåde gå for ret.

Vinteren var den travleste tid på Vestkysten. Mange strandinger indtraf - det var jo endnu i sejlskibenes tid. Både ved strandingerne og senere ved bjærgningen måtte toldvæsenet være til stede og sluttelig ved auktionerne. Ved den tyske brig Vestas strandning den 10. marts 1860 gik han selv med redningsbåden ud for at tale skipperen til rette, der ikke ville forlade sit skib. Undertiden købte han selv på auktionerne,

bl.a. to gange selve vrage på egne og et interessentskabs vegne. I hans tid strandede der i distriktet i alt 20 skibe. Fra 12 skibe reddedes besætningen, fra 4 druknede nogle, og 1 skib gik ned med hele besætningen, mens 3 skibe var dødt skib.

Efter fem år følte Rohde dog trang til forandring. Han savnede også et hjem. Toldinspektør Tychsen anbefalede hans ansøgning på det bedste, og den 1. oktober 1862 blev han forflyttet til Rudkøbing med 400 rigsdaler i gage. Til sammenligning dette citat fra Rohdes optegnelser:

»I Rudkøbing har jeg fra 1. november boet i mit nye logi. Det består af to små møblerede værelser og et køkken. Min vært er en farver Jensen. Der leveres mig kogt vand morgen og aften, mine værelser

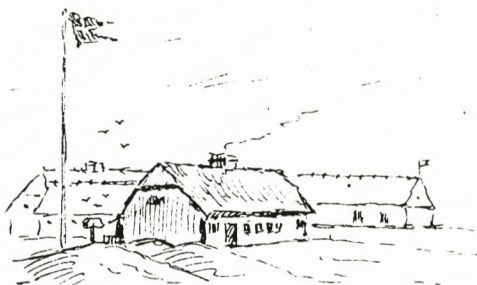
holdes rene, og mine byærinder besørges. For alle disse herligheder giver jeg 6 rigsdaler om måneden. Min middagsmad får jeg på gæstgivergården, og den koster mig månedlig 6 rigsdaler, 3 skilling«.

Rohdes foresatte på toldkontoret var kammerråd Fr. Chr. Lund, en skikkelig mand, der overlod forretningerne til sin fuldmægtig Bayer. En af hans kolleger, Skårup, var tidligere overfyrværker ved artilleriet, en mand på over 60, godmodig og jovial, men lidt fordrukken. Den anden, Holstebro, havde været vagtmester ved dragonerne. Begge var »bon camarade« med pæreskipperne, dus med dem o.s.v., og bidrog ikke til toldassistentklassens anseelse.

Rohdes første opgave bestod i en landtur

Strandkontrollørboligen og telegrafstationen i Lohals, kaldet Blæsenborg. Omkring strandkontrollør Rohde ses hans børn, f.v. Elisabeth, Christian, Catharina (i døren) og Frederikke. Elisabeth Rohde blev senere gift med sognepræst Vilhelm Dankau, forf.s fader (foto, april 1890).

Toldbygningen i Vester Mærsk.
Efter Tegning af Vilh. Rohde.

Blæsenborg, set fra Søen.

I familiens besiddelse gemmes endnu nogle gamle skitser fra Vilhelm Rohdes hånd, som desværre er meget udviskede. Her ses f.v. toldbygningen i Vester Mærsk og Blæsenborg i Lohals.

til Ristinge for at føre opsyn med en indladning af korn til udlandet. Herefter havde han i 14 dage vagten på havnen, hvorunder han faktisk var interneret på assistentkontoret. Han fik dog også tid til mere hyggelige sysler, og den 13. november 1863 stod hans bryllup med Catharina Tide-
mand, datter af Hotel Skandinaviens bestyrer. Skråt overfor hotellet, på Gåsetorvet, fik de nygifte deres hjem.

Efter krigen 1864, der havde gjort her-
tugdømmerne til tysk besiddelse, blev det nødvendigt at føre opsyn med Langelands sydkyst, og da Rohde var kendt med kystopsyn, blev han udset til denne post. 1. januar 1865 blev han ansat som strandkontrollør i Bagenkop, hvor der opførtes en tjenestebolig til ham. Den 13. november 1870 indtraf den store stormflod. Vandet steg til 9 fod over havfladen, ca. 20 huse og mange både og joller ødelagdes, 43 familier blev husvilde. Klokkeren 12 middag måtte toldboden forlades. Dagen efter kunne familien dog vende tilbage, da vandet faldt.

Selv om hans gage var steget til 650 rigsdaler, havde han pådraget sig en betydelig gæld. Det blev derfor nødvendigt for ham

at søge advancement, og den 1. november 1873 blev han udnævnt til toldoppebørselskontrollør i Nexø. Ved afrejsen fra Bagenkop modtog han en sølvpotageske med indskriften »Erindring til kontrollør Rohde fra venner af Magleby sogn«.

Hans økonomiske forhold bedredes dog først, da han 1. marts 1877 forflyttedes til Præstø, hvor han fik lejlighed til at forøge indtægterne ved privat arbejde. Om dagen var han lærer ved realskolen og om aftenen på håndværkerskolen. Desuden var han medhjælper ved Stillings dagblad, ekstraskriver på byfogedkontoret, dampskibsekspeditor, livsforsikringsagent og sekretær for amtmand P. F. C. Bruun, når han i embeds medfør var i byen.

Hermed er vist allerede antydning, at arbejdet i Præstø var af begrænset omfang - der kom få eller ingen skibe i havnen - samt at begge toldforvaltere på Rohdes tid var elskværdige og forstående mænd. På hans kontor forsamledes byens åndelig interesserede borgere, apoteker, brygger, postfuldmægtig o.s.v. og passiarede. Ind imellem rystedes den stille by dog af voldsomme stridigheder.

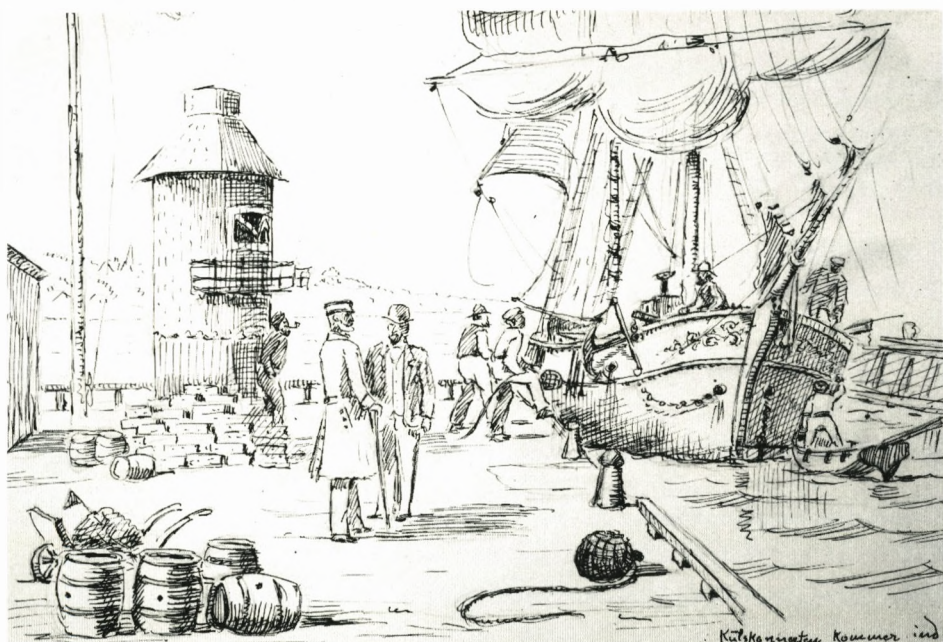
Efter årene i Præstø vendte Rohde tilbage til Langeland. Den 1. maj 1886 forflyttedes han til sin sidste post som strandkontrollør og telegrafbestyrer i Lohals. Tyve år kom familien til at tilbringe i den højtliggende toldbolig, der lå udsat for årets storme og med rette kaldtes »Blæsenborg«. I den nordre ende var kontoret og et ganske lille telegrafkontor.

I Lohals hørte en tid hjemme en platgattet dæksbåd, der i sin gyldne ungdomstid havde været hertugen af Augustenborgs lystjagt. De større hjemmehørende skibe var den tremastede skonnert »Husavik« og skonnertbriggen »Ellida«. Desuden jagten »Constance«, der var Danmarks ældste fartøj, bygget 1723, men næppe har der været en pind i den af det oprindelige tømmer.

I Lohals befandt Rohde sig vel. Helst tog han sin stok og kikkert og spadserede lange ture langs kysten og gennem skovene for ved hjemkomsten at skrive i patruljejournalen: »Iagttaget havnen og søen«, vel at

mærke når der var en ny side, ellers kun do. do. Der passerede ingen ulovligheder på den fredelige kyst, thi hvad de lollandske stenfiskere tillod sig af stentyveri, hørte under politiet. Det passede Rohdes selvstændighedstrang, at han sjældent så noget til overordnede, og kom de endelig en gang eller to om året, var det mænd som overtoldinspektørerne Barner og Neuhaus og toldforvalterne Toft og Terp, som han alle satte pris på. Navnlig Barner hadede unyttigt skrivi og var rask i sine beslutninger.

Med udgangen af 1906 tog Vilhelm Rohde 75 år gammel sin afsked. Allerede forinden havde han bygget sig en lille villa »Pax« beliggende på vejen til Hou og flyttede derind med sin ugifte datter, Christine, der foruden at passe sin privatskole styrede huset. På Lohals badehotel blev der afholdt en festlighed til ære for strandkontrollør Rohde, og af beboerne fik han foræret en hædersgave bestående af en pragtfuld chaiselongue. Vilhelm Rohde levede endnu otte år i sit otium.

Karlshamnstræde kommer ind

Wilhelm Sponneck — finansminister og generaltolddirektør

AF PAUL GERSMANN

Da statsomvæltningen indtrådte i 1848, var chefen for kongerigets toldvæsen, rigsgreve Wilhelm Sponneck (1815-1888), i forreste række blandt dem, der kunne forventes at få en ledende plads. Det blev sagt om ham, at han var en glimrende begavet teoretiker, og at han forbandt den gamle embedsskoles træning med hensynsløs vilje, men samtidig også med fordomsfrihed. Man mente, at han ville være godt egnet til at være bindeled mellem enevælden og en ny embedsstand.

Sponneck kom nu ikke med i martsministeriet, selvom han var på tale både som finansminister og som krigsminister. Han antages at have været utilfreds med at skulle sidde i regering med Monrad. Men da denne forlod regeringen i november måned, blev der plads til Sponneck. Han blev finansminister og beholdt denne post i skiftende regeringer indtil den 12. december 1854.

Den 22. marts 1848 havde den første regering efter enevælden set dagens lys. A. W. Moltke var premierminister samt indtil videre finansminister og forestod i denne egenskab det kongelige rentekammer, finansdeputationen samt direktionen for statsgælden og den synkende fond, indtil finansministeriet kunne organiseres.

Den 4. april udstedtes »Plakat angående oprettelse af ministerier i stedet for flere af de hidtil værende kongelige kollegier«, og den 24. november udkom »Kongelig kundgørelse angående fordelingen af forretningerne imellem de forskellige ministerier samt ophævelse af adskillige kollegier og andre autoriteter«.

De syv ministerier nævnes i følgende orden: udenrigsministeriet, indenrigsministeriet, finansministeriet, justitsministeriet, kirke- og undervisningsministeriet, krigsministeriet og marineministeriet.

Finansministeriet skulle ifølge kundgørelsen omfatte »det hele finansvæsen, derunder pensionsvæsenet og såvel det direkte som det indirekte skattevæsen, samt det med told- og konsumtionvæsenet forenede karantænevæsen«. Desuden hørte under finansministeriet sund- og strømtoldvæsenet, postvæsenet, koloniernes centralbestyrelse samt det statistiske tabelværk.

Det påhvilede nu finansminister Sponneck at fremkomme med et forslag til kongen om, hvorledes finansministeriet burde organiseres. Det skete i en indstilling af 2. december 1848. Finansministeriets forretninger inddelte Sponneck i følgende hovedgrene:

Vilhelm Rohdes søn Ivar Rohde (1871-1944) blev en kendt marinemaler, der er skildret i et nyligt udkommet fængslende skrift af F. Holm-Petersen, Ivar Tidemand Rohde, Tegneren og marinemaleren fra Langeland (Søfartsmuseet Troense, 1982). Fra dette værk er hentet denne ungsomstegning af Ivar Rohde fra Lohals i 1880'erne. På kajen står faderen, strandkontrollør Rohde, i samtale med en lokal købmand, mens en kulskonnerter er ved at lægge til.

- A. Finansernes centralbestyrelse.
- B. Told- og konsumtions- samt karantænevæsenet.
- C. Post-, befordrings- og færgevæsenet.
- D. Koloniernes centralbestyrelse og
- E. Finansministeriets regnskabsvæsen.

Finansernes centralbestyrelse inddeltes i 5 departementer (og nogle direktoratliggende institutioner), hvoraf blot skal nævnes departementet for finanssager i almindelighed med 3 kontorer, heraf et sekretariatskontor for hele ministeriet, og departementet for bl.a. møntvæsen og skattesager. I denne forbindelse skal anføres, at finansministeriet i helstatsforfatningens tid (1852-64 - formelt til 1866) var et fællesministerium for hele det danske monarki (kongeriget og hertugdømmerne). Da de direkte skatter hørte til de særlige kongerigske anliggender, blev skattekontoret i 1852 overflyttet fra finans- til indenrigsministeriet. I 1865 blev det flyttet tilbage og forenet med toldvæsenet under et generaldirektorat for det samlede skattevæsen.

For såvel finansernes centralstyrelse som for de øvrige anførte »hovedgrene« af finansministeriet foreslog Sponneck udnævnelsen af chefer med navns nævnelse - i visse tilfælde med stedfortrædere (kommitte-re) - og med angivelse af deres løn.

Hvad specielt told- og konsumtionsvæsenet samt karantænevæsenet angik, indstillede han tilsvarende, at de bestyredes samlet af en generaldirektør for Danmark og Slesvig svarende til postvæsenets organisering under en generalpostdirektør. Men under henvisning til, at han selv som embedsmand under Christian VIII havde forstået styrelsen af disse forvaltningsgrene, og desuden til, at der ikke fandtes andre kvalificerede emner, foreslog han, at stillingen indtil videre forblev ubesat og i stedet bestredes af midlertidige kommitte-rede.

Det stod klart, at Sponneck med dette forslags vedtagelse ønskede at sikre sig adgang til at blive generaltolddirektør, når hans tid som finansminister var forbi. At han sagligt set ville være egnet til en sådan

Wilhelm Sponneck (1815-1888) var runden af lige dele indvandret tysk officersadel og jysk proprietærslæggt. Han var søn af herredsfoged i Ringkøbing, senere stiftsamtmænd Marius Sponneck. I 1840, som kun 25-årig jurist, vakte han opsigt ved at udgive et stort værk om det danske toldvæsen. Samme år blev han udnævnt til kommitteret i Generaltoldkammeret, og i 1844 blev han chef for kongerigets toldvæsen, hvis ledelse han under vekslende titler fastholdt indtil 1863. Dette gamle daguerreotypi stammer formodentlig fra hans succesrige ungdomsår (Det kgl. Bibliotek, Kort- og Billedsamlingen).

post, var ingen i tvivl om. Allerede i 1843 - som 30-årig - var han blevet deputeret i Generaltoldkammerkollegiet og chef for dets første sektion, der omfattede kongerigets toldvæsen.

Spørgsmålet var, hvilken kompetence han ville have tillagt generaltolddirektøren. Det ses ikke af indstillingen, og det var jo heller ikke nødvendigt at skrive herom, så længe finansministeren var sin egen generaltolddirektør. Men at han havde gennemtænkt problemet, antydes dog af den indstilling, han afgav til kongen vedrørende generalpostdirektøren.

Så meget stod klart, at generalpostdirektøren - og fra 1 januar 1855, da Sponneck blev generaltolddirektør - naturligvis ikke selv kunne træffe afgørelse i lovgivningsanliggender - det krævede jo foruden ministerens også rigsdagens og kongens medvirken - og heller ikke i de sager, der - som f.eks. visse personalesager - krævede kongens underskrift, men derudover var generaldirektørens beføjelser meget vide. Og hvad der er vigtigt at fremhæve i denne forbindelse: disse beføjelser hvilede på kongens resolution og ikke blot på en ministers.

Man kan rejse det spørgsmål, om en generaldirektørs kompetence i sig selv var videre end en departementschefs, og om det kan være grunden til, at Sponneck foretrak - med tiden - at blive generaldirektør. Nu skal det siges, at begge stillingsbetegnelser - i hvert fald departementschefens - var nye. I et af de første statsråd, der afholdtes efter martsministeriets dannelse, besvarede premierministeren (konseilspræsidenten) et spørgsmål om, hvilken benævnelse det var mest passende at give den embedsmand, der stod umiddelbart under ministeren, med at sige, at »denne embedsmand, hvis karakteristiske kvalifikation det ville være at påse det formelle i ekspeditionerne og påse orden i de løbende forretninger, og som således repræsenterede det stabile princip, medens ministerens person ofte

forandredes, burde hedde departementschef«.

Har Sponneck haft denne definition i tankerne, kan man jo nok forstå, at han foretrak at blive generaldirektør. Det var i øvrigt vistnok en almindelig opfattelse på den tid, at en (general)direktør var »stærkere« end en departementschef. Det hang sammen med, at det oprindeligt var meningen, at ministrene selv skulle lede ministeriernes daglige ekspeditioner. Det var vel ikke dem alle, der selv åbnede indkomne breve (flere gjorde det dog), men det forudsattes i hvert fald, at de selv fordelte sagerne mellem embedsmændene og tog vigtigere sager fra til deres egen afgørelse. I 1848 advarede konseilspræsidenten, netop under en diskussion om finansministeriets indretning, mod at gøre ministerierne for store. Ellers ville der ske det, at ministeren blev »nødsaget til at låne sit navn til beslutninger, som tages af departementscheferne på (hans) vegne«. Og det var måske ikke så godt, når departementschefen formelt kun var ministerens sekretær.

Det var altså i 1848 tanken, at ministrene personligt skulle forestå ledelsen af ministeriernes daglige ekspeditioner, og dernæst, at de 7 ministerier skulle være de eneste centrale myndigheder, hvorigennem alle andre statsmyndigheder skulle ledes af ministeren eller umiddelbart på hans vegne.

Der var imidlertid nogle få områder, hvor det ville være praktisk umuligt at realisere denne ide. Det gjaldt bl.a. postvæsenet og toldvæsenet, hvis chefer *både* måtte tage sig af arbejdet med lovgivning, fastsættelse af generelle retsfor skrifter (bekendtgørelser) og daglig ledelse og koordinering af arbejdet i henholdsvis postvæsenet og toldvæsenet, der hver havde et utal af tjenestesteder.

Det vil her være rimeligt lidt nøjere at søge at belyse problemerne omkring departementschefs- og generaldirektørstillingerne, som de tog sig ud fra ministerialsyste-

Enevældens afskaffelse og folkestyrets etablering 1848-49 åbnede nye udsigter for den ærgerlige embedsmand Wilhelm Sponeck. Muligvis forestiller denne atelier-optagelse af den elegante levemand den nyudnævnte finansminister (Det kgl. Bibliotek, Kort- og Billedsamlingen).

mets indførelse i 1848 og mange år derefter, særlig i relation til minister og rigsdag (folketing).

Arkivar Niels Petersen skriver i sin »Oversigt over centraladministrationens udvikling siden 1848« (i betænkning nr. 2 fra Administrationsudvalget af 1960):

I samlingen 1867/68 foreslog et flertal i folketingets lønningslovudvalg at nedsætte en parlamentarisk kommission »med det Hverv at undersøge, om og hvorledes den hele Centraladministration uden Skade for Forretningernes hensigtsmæssige og tilfredsstillende Bestridelse maatte kunne udføres med større Simpelhed, Hurtighed og Sparsommelighed end hidtil, og navnlig hvilke Forandringer der i saa Henseende maatte være tilraadelige i de vedkommande Ministeriers og de dem underlagte Myndigheders Omraade, Ordning og Forretningsgang«.

Forslaget faldt i folketinget, men kun med 45 stemmer mod 45, og de antibureaukratiske grupper var stærke nok til gennem flere år at hindre gennemførelse af regeringens forslag til lønningslove. I samlingen 1869/70 vedtoges et ændringsforslag om ved indtrædende vakance at nedlægge departementschefstillingerne i de civile ministerier og erstatte dem med generalsekretærer, der skulle udpeges af hver minister for hans embedsperiode. Ifølge betænkningen kan det »undertiden ... være vanskeligt for en Minister at overvinde den Modstand, som blandt det i Ministeriet ansatte Embedspersonale og da navnlig hos vedkommende Departementschefer ... kunde befrygtes at ville møde hans Planer til Forandringer paa Lovgivningens og Forvaltningens Omraade, selv om disse Planer støttes af Folkerepræsentationens Fleertal, og at det af Hensyn hertil, for at lette Over-

gangen til en virkelig parlamentarisk Regering, vil være af Betydning, at der indrømmes en Minister et friere Valg af de Mænd, som han vil benytte som Mellemed mellem sig og sit Ministeriums Embedspersonale, end det er foreneligt med fast Ansættelse i disse Stillinger.«

Subsidiært foresloges det, at sondringen mellem departementschefer og generaldirektører skulle bortfalde, »og at der umiddelbart under vedkommende Minister ansættes een eller flere Directeurer, hvis nærmeste Opgave det vil være at lede Forretningerne i vedkommende Ministerium eller Afdeling af et saadant, og til hvem Ministeren maatte kunne overlade Afgjørelsen af en ikke ringe Deel af de til Ministeriet indkommende Sager«.«

»Tilsyneladende går« - siger Niels Petersen videre - »tendensen i disse to forslag i hver sin retning, men de tog utvivlsomt sigte på den mulighed, at mænd af folkelig oprindelse og uden administrativ erfaring kunne blive kaldet til ministre. Meningen var at gøre ministerstillingen selvstændig i forhold til bureaukratiet og afhængig af folkerepræsentationen. Den uafsættelige departementschef, som formelt kun var ministerens sekretær, opfattede man som en major domus, der i ly af ministerens ansvar sad inde med den faktiske myndighed. Derfor måtte man enten gøre stillingen midlertidig og afhængig af ministerens nåde eller dele ministerforretningerne i de rent administrative, som det kunne overlades en direktør at ordne selvstændigt på grundlag af instrukser fra ministeren, og de mere principielle, hvor ministeren alene burde holde sig til folkerepræsentationen.«

Det vil erindres, at Spøttrup havde søgt for, at han som generaldirektør ikke blot var udnævnt af kongen, men at hans kompetence var fastsat i en kongelig resolution.

Arkivar Niels Petersen anfører sluttelig: »Forslagene kunne ikke gennemføres. Regering og landsting gik skarpt imod, og der

fandtes ikke nogen organiseret majoritet i folketinget, der kunne fastholde så vidtgående reformkrav. Resultatet blev en lov af 2. juli 1870, som intet forandrede i centraladministrationens struktur, men - sammenlignet med 1850 - medførte en ret kraftig reduktion af embedspersonalet. I finans-, indenrigs-, justits- og kultusministerierne gik det samlede antal af departementschefer ned fra 20 til 13. Kontorchefernes antal formindskedes fra 50 til 33 og fuldmægtigenes fra 99 til 63.«

Det var som før antydnet ikke sjældent og i hvert fald ikke noget nyt, at de øverste embedsmænd således blev kritiseret af rigsdagen. Det skete allerede, da den efter vedtagelsen af grundloven af 5. juni 1849 mødtes til den 1. samling i januar 1850. Et par eksempler skal nævnes:

I betænkningen over udkastet til den første finanslov finder man følgende: »For Kammeradvokaten er (på finansministeriets konto) opført en fast gage af 2 000 Rbd. Da denne embedsmand får salær for hver enkelt sag, han udfører, og hans stilling som juridisk konsulent for regeringen tildels må betragtes som overflødig, *når departementscheferne under ministerierne er, hvad de bør være*, og tildels synes at måtte indbefattes i generalprokurør-embedet (på denne tid regeringens juridiske konsulent, der blev hørt over lovforslag og selv kunne gøre opmærksom på mangler og uoverensstemmelser i lovgivningen. Stillingen var oprettet i 1660), så indstilles, at her tilføjes: bortfalder ved vakance.«

Forslagsstillerne havde, hvad kammeradvokaten angår, ikke held med sig, hverken dengang eller senere. Generalprokurør-embedet blev nedlagt i 1872.

Om »den øverste bestyrelse af toldvæsenet« hedder det et andet sted i finansudvalgets betænkning, at den »er overdraget til en generaltolddirektør, assisteret af 2 kommitterede ... Udvalgets flertal (kan imidlertid) ikke anse en sådan sammendynkning af kræfter i overbestyrelsen for hensigts-

mæssig, men må antage, at toldvæsenet vil kunne bestyres af en departementschef med kontorchefer under sig. De nærværende forhold gør imidlertid en pludselig forandring heri utilrådelig, og udvalget må derfor indskrænke sig til at indstille, at (folke)tinget holder dette spørgsmål åbent, ved ikke at bevilge de opførte 4 000 Rbd. til generaltolddirektøren, da de for tiden ikke benyttes.«

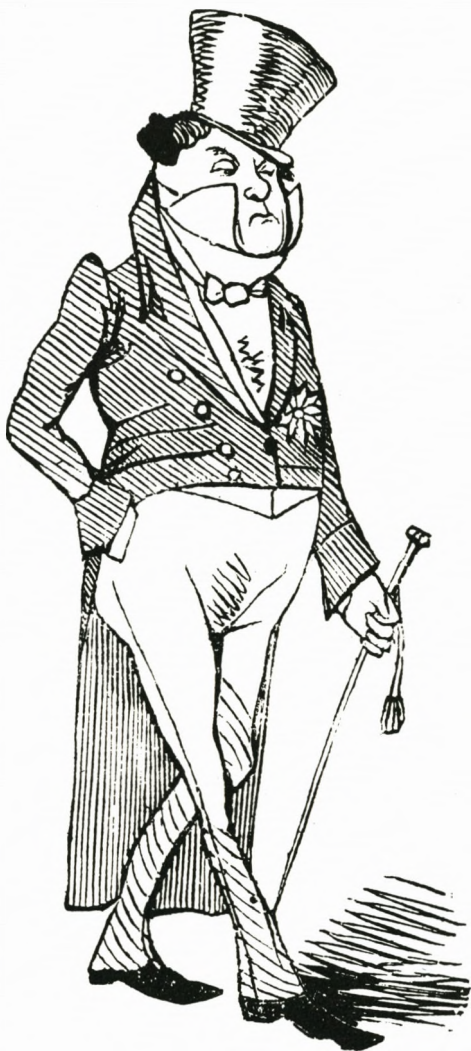
Et par år senere var det et forslag fra finansministeren om at yde et løntillæg til en af de kommitterede i hans egen toldbestyrelse, der fremkaldte kritik. Et flertal i finansudvalget udtrykte, som ordføreren sagde i januar 1852, »betænkelighed ved, allerede i år at give en embedsmand, som for ikke mere end et år siden har fået sin gage normeret, et midlertidigt tillæg«.

Ændringsforslaget vedtoges dog med 44 stemmer (hovedsagelig nationalliberale) mod 26 (især bondevennerne, som i så mange andre situationer, hvor der krævedes sparsommelighed i den offentlige tjeneste, anførte af Tscherning).

Sponneck var som nævnt blevet finansminister i novemberministeriet i 1848 og fortsatte som finansminister i skiftende regeringer de følgende år. Senest var han medlem af ministeriet A. S. Ørsted, og da det faldt i december 1854, var Sponnecks tid som finansminister omme. Nu skulle han være generaltolddirektør.

Finansminister Andræ afgav i den anledning den 28. december 1854 en indstilling til kongen om Wilhelm Sponnecks udnævnelse, og han gjorde det, uanset at han selv af politiske grunde var blevet afskediget af det ørstedske ministerium, hvoraf Sponneck havde været medlem.

Folketingets tidligere kritik af generaltolddirektørens påtænkte gage på 4 000 rbd affærdigede Andræ på en særegen måde. Der havde - hævdede han - ikke været tale om en ligefrem »indsigelse«, men alene om den formelle betragtning, at beløbet, der under Sponnecks ministertid ikke kom

Som frihandelsvenlig og afgjort tilhænger af helstaten kom Sponneck i stærk modvind, da han hensynsløst mod rigsdagens flertal udnyttede kongens resterende enevældige beføjelser i fællesskabets anliggender til at ophæve toldgrænserne mellem kongeriget og Slesvig-Holsten. I dec. 1854 måtte han træde tilbage som finansminister. Samtidige karikaturer (Det kgl. Bibliotek, Kort- og Billedsamlingen).

W. G. E. Spønneck.

Støndercommissair for Martsministeriet 1848 Medlem af:
 Novemberministeriet 1848 Juliministeriet 1851
 Octoberministeriet 1851 Januarministeriet 1852
 og Ministeriet Ørsted 1853.

Jeg pleier dog ikke hos mine Landsmænd at have Ord
 for at være altfor dansk eller for at sætte den
 danske Nationalitet for høit.

(Den holsteenske Stønderforsamling og Forbundsforretning, 1853)

Pr: 16 Sk:

til udbetaling, heller ikke burde figurere på finansloven. Efter at denne hindring var ryddet af vejen, foreslog han ydermere, at gagen blev ansat til 4 500 rbd. Argumenterne for denne lønforhøjelse - endnu inden Sponneck var tiltrådt sit nye embede - var nøje udtænkt. For det første var hans ressort udvidet. Det oprindelige forslag tog kun sigte på kongeriget, mens nu - under helstaten - hertugdømmerne Holsten og Lauenborgs toldvæsen hørte med. Desuden fik generalpostdirektøren 3 800 rbd i gage + fri bolig på postgården, hvilket svarede til 1 000 rbd. Yderligere ville Sponneck som tidligere finansminister have et rimeligt krav på 3 000 rbd i pension, og det kunne næppe forventes, at han ville være villig til at overtage generaltolddirektørposten mod et tillæg på mindre end 1 500 rbd.

Videre fremgår det, at Sponneck selv på et særligt punkt havde været overordentlig aktiv for at sikre sig gunstige betingelser. Hvad tjenesterejser angik, indstillede Andræ, at den nye generaltolddirektør fik anvist statens maximale takst, 7 rbd om dagen, i diæter foruden betaling for befordringen. Begrundelsen var, at grev Sponneck af hensyn til sin personlige rang såvel som sit embedes betydning var nødsaget til at medføre tjener. Endelig hedder det med forbavsende beskedenhed, at generaltolddirektøren ligesom sine kolleger generalpostdirektøren og domainedirektøren burde placeres i rangfølgen 2. klasse nr. 5. Beskedenheden havde imidlertid sin årsag. Da Sponneck netop var blevet tildelt storkorset af Dannebrog, tilhørte han personligt 2. rangklasse nr. 1.

Kongen tiltrådte indstillingen, og Wilhelm Sponneck fik sit ansættelsesbrev, der er dateret den 29. december 1854. Han tiltrådte sin stilling som generaltolddirektør den 2. januar 1855.

Der var dog endnu et par ting, der skulle ordnes, før generaltolddirektøren for alvor kunne træde i funktion. Han skulle have såkaldte bom- og porttegn, og han skulle

have et kontor. Det gik forholdsvis let med det første. I hvert fald tog det kun en månedstid for indenrigsministeriet at skaffe ham »tegn til fri passage gennem samtlige bomme på de offentlige veje i kongeriget«; lidt mere tid måtte Københavns magistrat have til at udfærdige et tegn for ham »til fri passage gennem Københavns porte«.

Hvad angår fremskaffelsen af et kontor til Sponneck blev hans tålmodighed sat på en hård prøve. Der er fundet en korrespondance på en halv snes breve om emnet, bl.a. underskrevet af finansministeren og indenrigsministeren, der samtidig var konseilspræsident. Det er, som om det kunne være foregået i 1882. Først den 31. maj 1855 kunne Sponneck tage sit nye kontor i besiddelse.

I mellemtiden var der af finansministeren blevet fastsat regler om, hvordan der skulle forholdes med de sager, der skulle forelægges ministeren. Ordningen blev den, at lovgivningsanliggender samt klager over generaltolddirektoratets afgørelser skulle foredrages for ministeren af en fuldmægtig i finansministeriets sekretariat, der var placeret i 1. departement. Man skulle sikre sig, at »den pågældende er i besiddelse af de dertil fornødne indsigter«. Budgetsager skulle behandles på samme måde. Hvad derimod angår de toldfaglige sager, hvori der krævedes kongelig resolution, skulle de, hvis de ikke krævede samme behandling som de førnævnte sager, foredrages og ekspederes af en ekspeditionssekretær i finansministeriets sekretariat.

Sager fra hertugdømmerne skulle oftest ekspederes på tysk, og i så fald måtte sekretariatets tyske afdeling yde hjælp.

Generaltolddirektøren var altså ikke stillet som en departementschef med referat direkte til ministeren. På den anden side var han heller ikke underlagt en departementschef. Hans sager faldt med hensyn til kompetencen i to dele. I de sager, der skulle forelægges finansministeren, måtte generaltolddirektøren gå vejen over finansmini-

På magtens tinde ses Wilhelm Sponneck i kammerherreuniform med storkorset af Dannebrog m.fl. ordener (Det kgl. Bibliotek, Kort- og Billedsamlingen). I de talrige satiriske blade under den frie forfatning var Sponneck et yndet offer. Han kaldtes den danske Talleyrand på grund af sine påfaldende og tilsyneladende opportunistiske partiskifter, og man hånedes hans anstrengelser for at få anerkendt slægtskabet med den tyske rigsgrevelige familie Sponneck. Hans administrative og finansielle begavelse, der kom til udtryk i en lang række epokegørende reformer i hans ministertid, var dog ubestridt. Efter sin afgang som finansminister blev han udnævnt til generaltolddirektør. Under hans energiske ledelse fjernedes med hård hånd alle reminiscenser af enevældens uregelmæssigheder, og skabtes etatsens ry for nidkær ubestikkelig. Efter sit græske eventyr søgte han forgæves at genvinde sin politiske indflydelse. I 1868 blev han nationalbankdirektør, og fra 1873 og til sin død var han direktør for den nystiftede Handelsbanken. Han ejede Heslegård i Gentofte nord for København.

steriets sekretariat. Den anden del blev - med hjemmel i den kgl. resolution, der havde fastlagt kompetencen - afgivet af generaldirektøren selv, på egne vegne så at sige.

Sponneck må for øvrigt have haft andet at tænke på end at indrette sig som generaltolddirektør. Folketinget besluttede nemlig at rejse rigsretsanklage mod alle medlemmer af ministeriet Ørsted. Klagen samlede sig om ubevilgede rustningsudgifter i anledning af Krimkrigen. Da tillægsbevillingsforslaget blev forelagt i februar 1855 af Andræ, så man, at disse udgifter havde udgjort 1,3 mio. rbd., hvoraf kongeriget skulle betale 3/5 eller ca. 3/4 mio. rbd. Rigsdagen ville kun bevilge de 178 000 rbd., der rakte ind i det nye ministeriums tid. Det gjorde man, fordi de iværksatte militære foranstaltninger ikke straks havde

kunnet afvikles. Ministeriet Ørsted blev tiltalt for intet mindre end højforræderi, og det krævedes, at de fleste af dets medlemmer skulle betale staten en erstatning på ca. 1/2 mio. rbd. For dette beløb skulle de hæfte solidarisk, men Sponneck skulle sammen med sin kollega krigsministeren betale en større erstatning, fordi disse to end ikke havde indhentet kgl. resolution til visse af de udgifter, de havde ladet afholde.

Nogle af ministrene blev frikendt, allere-de fordi de ikke havde kontrasigneret de kgl. resolutioner, der var blevet udstedt. Andre, herunder Sponneck, frifandtes for strafansvar for de kgl. resolutioner, de havde kontrasigneret, dels under hensyn til, at forholdet til fremmede magter kunne have gjort offentlig forhandling om nødvendige rustninger betænkelig, dels fordi

det ikke var foreskrevet, at tillægsbevilling skulle søges hos netop den indeværende rigsdag. Men meningerne havde i rigsretten været delte, særligt om Sponneck. Et enkelt landstingsvalgt rigsretsmedlem ønskede ham idømt statsfængsel i 1 år, andre ville nøjes med at idømme ham en bøde, og alle de af landstinget valgte dommere ønskede, at han skulle betale erstatning. Højesterets rigsretsmedlemmer frikendte alle tiltalte den 27. februar 1856. Det er for øvrigt blevet hævdet, at rigsrettens dom var faldet anderledes ud, hvis anklagen havde været begrænset til fhv. finansminister Wilhelm Sponneck og de to fhv. militære ministre.

Rigsretssagen synes ikke at have været til særlig skade for Sponneck. Det skyldes vel dels, at det var en politisk sag - og at det var en udbredt opfattelse, at folketinget ved udfærdigelsen af sin anklage var gået for vidt, når der heri taltes om højforræderi, dels at Sponneck gik for mere at være embedsmand end politiker.

Som finansminister fik han betydning langt frem i tiden. Han gennemførte fasthed i finansadministrationen, og hans navn står under flere vigtige skatte-, afgifts- og toldlove. Han blev som nævnt generaltolddirektør fra årsskiftet 1854/55 og beholdt denne stilling til 1863. Han har hovedæren for den i samme år vedtagne yderst vigtige toldlov, som først blev ændret i 1908. Det er blevet sagt om Sponneck, at han ledede toldetaten med fast hånd igennem næsten 20 år, og at han gjorde sig mere frygtet end afholdt, men at han ved sin ubarmhjertige retfærdighed og sin evne til at finde duelige kræfter blev af grundlæggende betydning for dansk toldadministration.

Arkivar Niels Petersen skriver i den tidligere nævnte oversigt fra 1962 over centraladministrationens udvikling siden 1848, at da kongerigets direkte skattevæsen i 1865 fra indenrigsministeriet førtes tilbage til finansministeriet, blev det henlagt under generaltolddirektøren. Der skete derved in-

gen anden forandring, end at det bestående generaltolddirektorat nu blev til et generaldirektorat for det samlede skattevæsen, der altså omfattede såvel skatter som told og forbrugsafgifter.

Ved kgl. resolution af 29. marts 1902 blev generaldirektoratet i forbindelse med embedsledighed delt, idet der oprettedes et skattedepartement for det direkte skattevæsen, medens toldvæsenet skulle forblive under et generaldirektorat. Det var hensigten ved en senere omordning af finansernes centralstyrelse at spare en departementschef, hvorefter man uden at søge ny bevilling kunne besætte posten som chef for skattedepartementet. Indtil videre skulle den nye generaldirektør for toldvæsenet tillige styre skattedepartementet. Først i 1954 fik dette departement sin egen departementschef.

Ligeledes i 1902 ophævedes den særlige myndighed til at træffe afgørelser på egen hånd, som i 1854 var blevet tillagt generaltolddirektøren. Niels Petersen peger på, at der i begyndelsen synes at have hersket nogen uklarhed med hensyn til, hvad denne ændring i generaldirektørens stilling indebar, og nævner eksempler herpå. Det kunne tilføjes, at denne uklarhed bestod meget længe. I 1919 kom generaltolddirektoratet til at hedde Departementet for told- og forbrugsafgifter, men chefen for departementet beholdt - formentlig fordi han samtidig var chef for toldvæsenet - sin titel som generaldirektør. Det varede til 1. april 1964, da den centrale told- og forbrugsafgiftsadministration blev delt i et departement - bestyret af en departementschef - og et tolddirektorat, der ledes af en tolddirektør, der samtidig er chef for toldetaten.

Helt frem til denne deling handlede generaldirektøren ikke sjældent, som om han havde beføjelser som Sponneck. Så sent som den 18. marts 1964 udstedtes en bekendtgørelse om toldbehandling af rejsegods. Den bar - uden de i ministerielle skrivelser bekendte bogstaver p.m.v. - ge-

neraldirektørens underskrift. Den næste bekendtgørelse om dette emne kom den 17. november samme år, altså efter delingen af den centrale told- og afgiftsadministration i et direktorat og et departement. Denne bekendtgørelse bar korrekt *ministerens* underskrift.

Et andet - lidt kuriøst - eksempel på uklarheden vedrørende kompetencen, og måske navnlig på, hvor lang tid det har taget at vænne sig til nyordningen fra 1902, kan nævnes. I 1922/23 indførtes en omsætningsafgift på chokolade- og sukkervarer. Departementets (generaldirektørens) afgørelser om disse varers afgiftspligt m.m. kunne naturligvis indbringes for finansministeren. Skete det, skulle ministeren forelægge disse sager for et appeludvalg. Ekspeditionen skete helt frem til 1955 formelt gennem finansdepartementet.

I 1863 åbnede der sig uventet en ny løbebane for Wilhelm Sponneck, der førte til, at han i en alder af 50 år tog sin afsked som generaltolddirektør. Da tronfølgerens søn, prins Vilhelm, var blevet valgt til græsk konge som Georg I, fulgte Sponneck ham til Grækenland som politisk rådgiver. Sin vane tro synes han ved denne lejlighed at have været overordentlig aktiv for at sikre sig en passende retræte, idet generaltolddirektør-stillingen skulle holdes åben, indtil han vendte tilbage fra sit nye politiske eventyr. Det fik finansminister Fenger imidlertid forpurret. Sponneck blev tilstået ministerpensionen på 3 000 rbd årligt, men heller ikke mere. Det skinner igennem Fengers indstilling i sagen, at han har villet sige: nu kan det være nok.

Arkivalier og litteratur

Betjentformand Chr. M. Larsen, Departementet for told- og forbrugsafgifter, har med Rigsarkivets hjælp fundet frem til de koncepter til kgl. forestillinger og anden korrespondance, som er brugt i artiklen. Desuden har han »oversat« disse med gotisk skrift håndskrevne koncepter til latinske bogstaver. For denne værdifulde hjælp er jeg ham megen tak skyldig.

I øvrigt er følgende litteratur brugt:

Emil Elberling: Grev Sponneck. National-økonomisk Tidsskrift. København 1888.

Povl Engelstoft (E. Elberling): Wilhelm Sponneck. Dansk biografisk Leksikon. København 1942.

Niels Neergaard: Under junigrundloven I-II. København 1892 og 1916.

Albert Olsen: Studier over den danske finanslov 1850-1864. København 1930.

Niels Petersen: Oversigt over centraladministrationens udvikling siden 1848. Bilag til Administrationsudvalget af 1960's 2. betænkning. København 1962.

Svend Thorsen: De danske ministerier 1848-1901. København 1967.

Om sukker og sukkertoldere

AF HENRY G. PETERSEN

En uventet inspektion

En tidlig søndag aften i begyndelsen af november måned 1933 fik jeg mit livs chok. Jeg var fra Højbygård Sukkerfabrik på besøg hos mine svigerforældre på Vinkelvej 11 i Vordingborg og havde netop sat mig til bords, da det bankede hårdt på hoveddøren. »Det er til mig«, sagde jeg og rejste mig op, og det var til mig. Det var bud fra en nærboende kollega til min svigerfar, om jeg omgående ville ringe til Masnedsund Station, hvor der lå en hastebesked til mig. Jeg gav pokker i den dejlige mad, der lige var blevet serveret, for ud af døren og hen til telefonen, hvor jeg fik oplæst følgende telegram, der via tjenestetelegrafen var afsendt fra Holeby Station til Masnedsund Station: »Kom straks hjem, overtoldinspektøren har været her og ingen truffet«.

Beskeden lammede mig næsten. Selv om jeg havde haft en mærkelig forudelse om, at noget kunne ske, havde jeg ikke forestillet mig noget så forfærdeligt. Jeg løb tilbage til nr 11 og lånte en cykel. Min svigerfar, der var togfører, mente, jeg kunne nå en godsfærge fra Masnedø, hvad jeg også gjorde.

Forhistorien var den, at jeg allerede om lørdagen, da jeg ankom til Vordingborg for som så ofte før at besøge min daværende forlovede (og nuværende kone), havde givet udtryk for en besynderlig indre uro, der skyldtes, at min gamle ven, P.A. Pedersen, der var den ene af mine makkere på sukkerfabrikken, lige netop på denne søndag, hvor det var min forlovedes fødselsdag, for een eneste gangs skyld også skulle rejse på besøg i Næstved. Jeg vil ikke sige, at jeg nærede nogen som helst mistillid til Birkedal Hansen, som var tredjemanden,

men på tjenestelisten stod jeg for vagten om søndagen, og af en eller anden grund var jeg virkelig så urolig, at jeg søndag morgen tog ned til Næstved-toget for at træffe Aksel og sondere situationen. »Tag det roligt«, sagde han, »alt er under kontrol, og jeg kommer tilbage i morgen«.

Men uroen var der, og den blev altså bekræftet så brutalt som muligt. Vel ankommet til Orehoved opsøgte jeg den lokale vognmand, som selvfølgelig var ude på en længere tur. Jeg forklarede konen, at jeg skulle til Holeby så hurtigt som muligt, koste hvad det ville. Hun må have fornemmet alvoren i situationen, for pludselig smed hun forklædet og sagde: »Godt, så ta'r vi den gamle«. Og så gik det ud ad isglatte veje mod Holeby i en Chevrolet Sedan 1928. I dag er der vel ingen, der kan forestille sig den angst, der havde grebet mig, og de forestillinger, jeg gjorde mig om det passerende. Jeg så for mig overtoldinspektøren nede på kontoret stå og kigge på tjenestelisten, der hang på klædeskabet. Det var mig, der skulle være der, og der var ingen. Ind imellem forestillede jeg mig, at jeg i værste fald kunne gå i snedkerlære hos min far, hvilket ikke havde været så værst endda.

Ved 21-tiden var jeg i Holeby, 40 kr. fattigere, hvor jeg på vort kontor på fabrikken traf Birkedal og hans søde kone (Sille) og den formand, som Birkedal med sin kristne holdning følte sig mest knyttet til. De så alle meget nedslåede ud, da jeg kom brasende ind og efter omstændighederne udbrød: »Hvad Fanden foregår her ?«

Så fik jeg den rigtige historie, som jeg i det følgende beretter i kronologisk orden efter den viden, jeg senere fik. Birkedal og

hans kone var gået til eftermiddagskaffe hos den nævnte formand og hans kone, der boede på fabrikkens område. Som kontrollen nu engang foregik, var der i og for sig intet ondt i det. Samme dag sidder den nyudnævnte overtoldinspektør L.C. Petersen og keder sig på Olsens Hotel i Maribo og har ingen planer om at besøge Højbygård Sukkerfabrik. Men han får pludselig den tanke, at han da kunne tage ned og besøge sin gamle ven, stationsforstanderen i Holeby. Her erfarer han af trafikassistenten, at stationsforstanderen er bortrejst, og at der ikke går tog tilbage til Maribo før om godt 2 timer: »Nå, men så kan jeg da lige kigge over på sukkerfabrikken«, siger overtoldinspektøren og begiver sig af sted.

Her skal lige indskydes, at det hidtil overalt på sukkerfabrikkerne på Lolland-Falster havde været kendt, så snart overtoldinspektøren for Østifterne, der havde tilsynet med kontrollen på sukkerfabrikkerne, havde passeret Orehoved. Jungletelegrafen

virkede på en eller anden måde, hvad jeg selv havde erfaret. Men L.C. Petersen var der ingen, der kendte, han var lige tiltrådt embedet en ugestid forinden. Trafikassistent Chr. Hansen, som var Aksels og min gode ven, forsøgte at slå alarm til fabrikken, men han fik ingen forbindelse og kunne ikke forlade stationen.

Og nu gik så den nye overtoldinspektør - denne lille, kraftige og energiske mand med det sorte overskæg - og kiggede på vakuummapparaterne på Højbygård Sukkerfabrik. Han blev naturligvis set an af flere, og den formand, som Aksel og jeg var mest på hat med, anede uråd, så han gik hen og strøg kasketten bagover på sin karakteristiske måde og sagde: »Undskyld, søger De nogen, det er måske overtoldinspektøren ?« »Ja, det er det«, lød det lidt barske svar, hvortil formanden sagde: »Jeg har lige set toldassistenten, nu skal jeg få fat i ham«. Han sender ilbud over til den anden formand, der har fridag, og hvem kommer

Overtoldinspektør for Østifterne L.C. Petersen døde allerede i 1935, kun 49 år gammel (foto i Dansk Toldtidende okt. 1935).

Højt til vejs på toppen af sukkerfabrikken Højbygård ses 1933 artiklens forf. Henry G. Petersen med sin makker P.A. Pedersen (dette og følgende fotos tilhører forf.).

et øjeblik efter styrtende i sit pæne tøj, forpustet og med håret strittende til alle sider lige i favnen på overtoldinspektøren. Det gør Birkedal, han har selv fortalt mig det (var han dog bare kommet slentrende i sin hvide kittel). De har forladt tjenesten, siger overtoldinspektøren. Ja, siger Birkedal, og så følges de ad ned på kontoret, hvor Birkedal må underskrive en erklæring om, at han den og den dag på det og det tidspunkt har forladt tjenesten.

Imens sender »vores« formand en ung pige over til trafikassistent Hansen for at forsøge, om han kan få sendt besked til mig om at komme hjem mandag morgen, og det blev så til det telegram, som bragte mig helt ud af flippen.

Om mandagen var vi alle 3 til tjeneste og afventede spændt den nye overtoldinspektørs besøg, men han kom aldrig. Han var rejst videre til Nakskov og derfra hjem til København. Men urolige var vi og kede af

det, navnlig Birkedal, som havde »forladt« den tjeneste, jeg stod for, og skrevet under på det. Min uro forsvandt, da jeg nogle dage før jul fik besked om at møde til midlertidig tjeneste på Overtoldinspektoratet for Østifternes kontor den 2. januar 1934. Spændt var jeg naturligvis på at blive konfronteret med den navnkundige overtoldinspektør, der som toldinspektør i Departementet for Told- og Forbrugsafgifter havde udgivet Tb. R (»professor Petersen«), og hvis viden var leksikalsk. Men der skete ingenting. I otte dage ventede jeg på at høre om sukkerfabrikshistorien, så gik jeg selv til bjerget. »Nåh, ja«, sagde L.C. Petersen, »det er sandt, han underskrev forresten denne erklæring, som jeg kun tog, fordi han kom farende på den måde. Tag og send den til ham, så han selv kan rive den i stykker«. Glad var jeg, og det blev Birkedal Hansen vist også.

Det var den værste af de oplevelser, jeg

havde som sukkertolder, og som i første række stammer fra den forlængst nedlagte sukkerfabrik »Højbygård« ved Holeby på Lolland, hvor jeg i mine afløserår som toldmedhjælper og toldassistent tilbragte fire kampaner i træk, nemlig sommerkampagnen i 1931 og hovedkampagnerne de følgende tre år. Man blev glad, når man i gamle dage fik brev fra Overtoldinspektoratet for Østifterne om, at man var udkommanderet til tjeneste på en sukkerfabrik. Det var spændende både den første og den sidste gang, man oplevede det, og så var der jo penge i det. Selv om dagpengene dengang kun var 5-6 kr om dagen, kunne det godt blive til noget, og afløsertiden med dens udkommandoer var i realiteten den eneste mulighed, man havde for at spare lidt op.

»Højbygård« var den ældste af de ni sukkerfabrikker, der dengang fandtes her i landet, og den havde frem for de andre

fabrikker den for en sukkertolder særlige fordel, at man boede - gratis ovenikøbet - på selve fabrikken. Dette gav hele min sukkerfabrikstjeneste en særlig baggrund, som yderligere forstærkedes af, at jeg alle 4 år havde min gamle ven og kursuskammerat, P.A. Pedersen, som den ene makker, medens trediemanden skiftede fra gang til gang. Aksel og jeg var i øvrigt begge blevet afløsere som toldmedhjælpere, hvilket var ret usædvanligt og faktisk ikke skete senere.

Om sukkertoldere og deres oplevelser er der skrevet adskilligt i tidens løb, og det har - så vidt jeg erindrer - oftest drejet sig om al den skæg og ballade, som naturligvis måtte forekomme, når i sin tid op til 12 toldere i månedsvis var ude på deres egen boldgade. Vi havde det da også sjovt og oplevede en masse, men ind imellem fik vi da tid til at tænke lidt over, hvorfor man til kontrol med den meget beskedne afgift,

Højbygård Sukkerfabrik (Aktieselskabet De Danske Sukkerfabrikker).

som påhvilede indenlandsk tilvirket roesukker, havde fundet det fornødent at iværksætte et så stort apparat, som det måtte siges at være at udstationere et antal toldere til døgtjeneste på selve fabrikken under hele kampagnen. En roekampagne (dvs. fabrikationsperioden) varer tre-fire efterårs- og vintermåneder og suppleredes tidligere undertiden med en kortere efterkampagne om sommeren til oparbejdelse af et 3. produkts sukker af den fra hovedkampagnen oplagrede melsse.

Jeg husker, at jeg på forskellig måde forsøgte lidt i dette problem og derefter slog mig til ro med, at den særlige kontrol, efter hvad jeg kunne få oplyst på stedet, nok skyldtes, at Danmark havde tiltrådt en konvention, som var indgået bl.a. mellem en række sukkerproducerende Østersølande for at forhindre, at visse lande ved hjælp af statssubsidier skulle konkurrere andre producenter ud, altså en slags antidumping-konvention. Det lød jo troligt nok, og der blev faktisk også indgået en sådan aftale i Bruxelles i året 1902, men den blev bare ikke, som jeg senere erfarede, tiltrådt af Danmark og kunne altså ikke være årsagen til den megen kontrol. Der måtte dybere studier til.

Sukker i Danmark

Sukkerets historie er ældgammel og i øvrigt meget interessant. Den er skildret i L.V. Birch: Sukkerets historie (København 1909) og Aktieselskabet De Danske Sukkerfabrikkers festskrift 1877 - 20. april - 1922, der begge findes på Toldbiblioteket, og hvoraf navnlig den sidste giver et godt billede af sukkerets historie her i landet.

Langt ind i det 16. århundrede var sukker en sjælden vare i Danmark, en luksusartikel, der foruden sine andre tiltrækkende egenskaber mentes at have helbredende kraft. Det forhandlede da også på apotekerne, oprindeligt i form af sukkerkandis, der kom fra Venedig, senere som hvidt

sukker i toppe og endnu senere som »Sukker Canaris«, der kom fra De Kanariske Øer. Alle disse sukkerarter indførtes i fuldt færdig stand.

En indenlandsk industri i form af raffineringsevirkomhed startedes i 1620, men kom ikke rigtigt i gang, førend handelskompagnerne på Afrika og navnlig på Vestindien opstod et kvart århundrede senere, hvorefter den som så meget andet blev ødelagt igen under krigen med Sverige. Først da øerne *Sct. Thomas* og *Sct. Jan* erhvervedes i 1671, og et samme år oprettet *Vestindisk Kompagni* i 1733 købte øen *Sct. Croix* af Frankrig (for i 1754 at afhænde øen til den danske stat), trådte Danmark for alvor ind i de sukkerproducerende landes rækker. Staten gav *Det Vestindiske Kompagni* en 20-årig eneret på raffinering af rørsukker og tredoblede tolden på indførte raffinerede produkter for endelig i 1750 helt at forbyde indførsel heraf. Mod slutningen af den nævnte 20-årige periode gjordes der dog indskrænkninger i monopol, idet en række provinsbyer fik lov til at oprette sukkerraffinaderier med lokalt monopol. I 1754, da sukkerindustrien var blevet en overordentlig lukrativ forretning, ophævedes raffineringemonopolet imidlertid, og staten afkøbte *Det Vestindiske Kompagni* samtlige ejendele, hvorefter både sukkerhandelen og raffineringindustrien blev givet fri, dog således at der stadig skulle søges om privilegium til at raffinere sukker.

I slutningen af århundredet raffineredes herhjemme ca. 16 millioner pund sukker, og mere end halvdelen af den samlede udførsel fra København udgjordes af vestindiske produkter. I 1798 havde København 18 raffinaderier, der beskæftigede over 500 arbejdere og tilsammen regnedes blandt nationens vigtigste handelskanaler. Sukker- og kolonidrømmen var blevet til gylde virkelighed.

Under disse omstændigheder kan man næsten tænke sig til, at statsmagten i sti-

gende grad sikrede sig sin andel af overskuddet, hvilket meget hurtigt førte til nedgang i forbruget af sukker og i de udenlandske afsætningsmuligheder, og hvad værre var - set med industriens øjne - det forringede den modstandskraft, som raffinaderierne fik så hårdt brug for under de begivenheder, som senere skulle indtræffe omkring århundredskiftet.

Et alvorligt grundskud var allerede de frihandelsprincipper, som Danmark først af alle i Europa indførte med Toldforordningen af 1. februar 1797, og som medførte en nedsættelse af tolden på raffineret sukker og afskaffelse af det indtil da gældende eksportpræmiesystem. Men dette kunne overvindes af en række gode år for sukkerindustrien. Derimod gik begivenhederne i 1807 og 1814 så hårdt ud over raffineringindustrien, at den aldrig senere rejste sig helt. Eksportmarkedet var tabt, og man måtte kæmpe med et afgiftssystem, der ikke alene belastede indførselen af sukker fra *Sct. Croix*, men også udførselen derfra. I 1837 raffineredes der i Danmark kun 5 millioner pund sukker.

På dette tidspunkt var den første tyske roesukkerfabrik, opført 1802, gået neden om og hjem, men i Frankrig var fremstillingen af sukker af runkelroer i fuld gang. Også herhjemme var der i 1813 gjort et omend mislykket - forsøg på fremstilling af roesukker, nemlig på godset *Tranekær* på *Langeland*. Det lykkedes at få fremstillet sirup af roerne, men trods mange anstrengelser fik man ikke udkrystaliseret noget sukker af sirup'en.

Selv om det altså var lykkedes at fremstille roesukker i udlandet og foreløbig navnlig i Frankrig, blev sagen her i landet lagt i mølpose. Til gengæld indførte tre kapitalstærke københavnske raffinaderier (*Phønix*, *Helsingørgades* og *Larsbjørnsstrædes* raffinaderier) på dette tidspunkt en ny fabrikationsmetode (*vacuum-kogning*), der efterhånden konkurrerede samtlige andre raffinaderier ud, således at det

efter den ulykkelige krig i 1864 blev disse tre virksomheder, der stod alene tilbage om at repræsentere den danske sukkerraffineringsindustri. Skæbnen ville, at det blev de samme tre virksomheder, der kom til at danne ryggraden i det i 1872 stiftede Aktieselskabet *De Danske Sukkerfabrikker*.

Men forinden skete der en hel del, som klarlagde vanskelighederne ved at starte en dansk roesukkerfabrikation, og vanskelighederne var mangfoldige. Efter det mislykkede forsøg i 1813 lå sagen hen i et halvt hundrede år, idet tanken dog stadig blev holdt i live af forskellige initiativrige mænd. Men først i slutningen af 1860'erne vågnede interessen for en roesukkerfabrikation her i landet op for alvor. Baggrunden herfor var dels erfaringerne, der var indvundet i Frankrig og Tyskland, dels den forbedring af landbrugets driftsforhold, både med hensyn til jordbehandling, redskaber og dyrkningsmetode, som var indtrådt efter de slesvigske krige og navnlig efter 1864. Den største hindring for at gennemføre projekter på området var, som det senere viste sig, i virkeligheden en udbredt mistænksomhed fra landbruget, som på den tid så med skepsis på alt nyt.

Men i 1872 startede ejerne af *Nøbølle*gård ved *Holeby* på *Lolland*, brødrene *Erhard* og *Johan Ditlev Frederiksen*, opførelsen af sukkerfabrikken »*Lolland*«, der var anlagt efter tysk mønster og stod færdig i 1873. Grundlaget var en forudgående stærk interesse for roedyrkning, hvortil *Lollands* flade, frugtbare og kalkrige jord egnede sig fortræffeligt. Selve produktionsgrundlaget, roearealet, forelå dels i *Nøbølle*gårds egne jorder, dels i en forpagtet nabogård »*Højbygård*«. De to brødre udførte et dygtigt pionerarbejde, men vanskelighederne var for store. De begyndte allerede under fabrikkens opførelse. Det *lollandske* jernbanenet var ikke færdigt, så alle materialer måtte transporteres med hestevogn ad dårlige veje fra *Maribo* og *Nykøbing F.* Dernæst viste det sig, at pas-

ningen af roerne ikke kunne klares med den stedlige arbejdskraft, så man måtte ty til svenske piger. Hertil kom så endelig den stadig manglende interesse og forståelse blandt omegnens landmænd. Roemængden var og blev for lille og omkostningerne som følge deraf for store.

Af en vis betydning var det vel også, at der allerede ved en lov af 3. maj 1873 blev lagt en afgift på indenlandsk tilvirket sukker af omtrent samme størrelse som tolden på indført sukker. Denne afgift blev i hvert fald stærkt kritiseret inden for den begyndende danske sukkerindustri, men sagen var den, at sukkertolden på den tid var en af statens væsentligste indtægtskilder. I 1862 indbragte sukkertolden således 25 % (i slutningen af 1860'erne endog lige ved 30 % af samtlige toldindtægter).

Nogle år efter starten gav Sukkerfabrikken »Lolland« op, og et konsortium, Interessentskabet »Højbygård«, overtog fabrikken for et par år senere at sælge den til det i mellemtiden stiftede aktieselskab De Danske Sukkerfabrikker.

Drivkraften i dette selskab som i så mange andre foretagenders oprettelse og overlevelse var ingen ringere end datidens store personlighed og magtfaktor C.F. Tietgen. Selskabet oprettedes i 1872 og overtog straks to af de eksisterende raffinaderier, nemlig »Phønix« og »Helsingørgades Raffinaderi«. Raffinaderiet i Larsbjørnsstræde overtoges først på et senere tidspunkt, ligesom Tietgen i første omgang modsatte sig at overtage Sukkerfabrikken »Lolland« for ikke at skabe noget, der kunne ligne en monopolisering af sukkerhandelen.

Selskabets første fabrik anlagdes - efter at der var foretaget dyrkningsanalyser i forskellige landsdele - i Odense i 1872. Denne fabriks begyndelsesvanskeligheder lignede til forveksling dem, der er omtalt for sukkerfabrikken »Lolland«, først og fremmest landbrugets manglende interesse i at dyrke sukkerroer, men også loven om en sukkeرافgift (der i øvrigt kom, inden der

endnu var fremstillet et gram roesukker) vakte megen bitterhed i datidens sukkerkredse.

Det begyndte faktisk rigtigt skidt for A/S De Danske Sukkerfabrikker, hvilket bl.a. ses af, at den oprindeligt fastsatte aktiekapital blev skåret ned til det halve, og at det repræsentantskab, der skulle have bestået af roedyrkere, blev opgivet - men man gav dog ikke op. Ville bjerget ikke komme til Muhamed, så måtte Muhamed komme til bjerget. Sukkerfabrikkerne gav sig til at dyrke roerne selv med alle de problemer, som allerede var oplevet på Lolland. Mest det med den fornødne arbejdskraft. Det var så slemt, at man i begyndelsen måtte sende vogne ind til torvet i Odense, hvor de hentede de koner, som ville tage arbejde i roemarkerne, og som så blev kørt hjem igen om aftenen. Senere hentede man svenske piger, men det varede kun, indtil Sverige selv fik brug for denne arbejdskraft. At enkelte af pigerne blev her i landet, fremgår bl.a. af, at min kones farmor var en sådan svensk roepige. De polske roepiger, som har efterladt sig betydeligt flere spor, navnlig på Lolland, kom først hertil i slutningen af 1800-tallet, men var til gengæld den tids gæstearbejdere helt op til omkring 1920.

Omkring 1876-77 var der planer om at opgive den danske sukkerfabrikation, men Tietgen vandt gehør for en reorganisation af selskabets finansielle forhold og en modernisering af teknikken. Et problem var det (og er det formentlig stadig), at en sukkerfabriks kampagne kun varer tre á fire måneder, hvorefter fabrikken ligger stille resten af året. Men netop på det kritiske tidspunkt begyndte interessen for roedyrking at vågne for alvor, bl.a. fordi det på visse jorder havde vist sig at være meget værdifuldt at dyrke roer og korn på skift, ikke mindst i forbindelse med kvæghold. Samtidig blev værdien af roeaffaldet og roetoppen erkendt, og i slutningen af 1877 tog sukkerfabrikkerne ikke i betænkning

at overtage den fallerede sukkerfabrik »Lolland«, som nu hed »Højbygård«. I 1881 udvidedes denne fabrik betydeligt, og samtidig påbegyndtes opførelsen af Nakskov Sukkerfabrik. Her viste problemet sig at være beliggenheden, der gjorde det næsten umuligt at knytte de interesserede roearealer til fabrikken. Man overvejede at anlægge et udstrakt roebanenet, men det blev opgivet, og i stedet indførte man det fra Dansk Vestindien kendte saftstationsprincip, dvs man anlagde små kogerier forskellige steder, hvorfra roesaften gennem rørledninger ledtes til fabrikken. Herved sparede man transporten af roerne til fabrikken og af affaldet tilbage igen. Senere blev det almindeligt ved andre fabrikker at anlægge roebaner, og såvel disse som saftstationerne fandtes endnu i min tid, men er siden helt forladt.

I 1884, hvor alt så lovende ud, påbegyndtes opførelsen af sukkerfabrikkerne i Assens og Stege, men derefter opstod der tilstande, som varede temmelig længe, og som senere er kaldt »den store sukkerkrig«. Udlandet og navnlig Tyskland var langt forud for os, og store mængder overskudssukker blev søgt afsat til priser, som de danske fabrikker slet ikke kunne konkurrere med, bl.a. af afgiftsmæssige årsager. I slutningen af 1880'erne faldt sukkerpriserne så meget, at A/S De Danske Sukkerfabrikkers virksomhed reelt gav underskud. Dette var selskabets alvorligste krise, men igen var det Tietgen, der med sin ukuelige optimisme satte ind på at afbøde det, som han kaldte »mangelen på et effektivt toldværn mod den udenlandske sukkeroversvømmelse«.

Foruden at gennemføre betydelige moderniseringer af produktionsapparatet satte han ind på at fremstille fariner, hvoraf der i midten af 1880'erne årlig indførtes ca. 20 millioner pund fra Skotland, der var et af de få lande, der ikke præmierede eksporten. Det lykkedes - forud for noget andet land - at fremstille en lys, finkornet va-

re, Dansk Puddersukker, der stod fuldt på højde med de skotske fariner, og som i løbet af få år fuldstændig fortrængte disse og de egentlige kolonialsukkerarter fra det hjemlige marked.

Sukkerfabrikkerne var reddet, men en plan om at bygge en sukkerfabrik i Nykøbing F blev opgivet, fordi der her var opstået tanker om at anlægge en andelsfabrik. Tanken blev også realiseret, og Nykøbing F Sukkerfabrik drives stadig som et Andelsselskab. Derimod foretoges i slutningen af 1880'erne betydelige udvidelser af fabrikkerne i Nakskov og Assens.

Til modvirkning af den tabgivende konkurrence mellem de sukkerproducerende lande afholdtes i 1888 en sukkerkonference i London. Der kom også en aftale i stand, men den faldt til jorden, inden den blev til virkelighed, fordi England ikke ville ratificere konventionen. I 1891 blev tolden på her til landet indført sukker nedsat, hvilket på det nærmeste ophævede den forholdsvis ringe beskyttelse, som den indenlandske sukkerfabrikation havde nydt. Virkningen af denne toldnedsættelse, der havde til formål at nedbringe sukkerprisen med et deraf følgende større forbrug, blev dog som så, idet der stadig i udlandet florerede et udbredt eksportpræmiesystem.

I disse år skete der en betydelig udvidelse af det hjemlige roeareal, og der opstod tanker om anlæg af en række nye sukkerfabrikker, hvoraf de fleste dog igen blev opgivet. Men i 1896 stiftedes på privat basis A/S Maribo Sukkerfabrik, hvis første kampagne det følgende år også blev den sidste i fabrikkens liv som selvstændig virksomhed. I 1898 overtog A/S De Danske Sukkerfabrikker nemlig fabrikken.

Den indenlandske sukkerindustri konsoliderede sig i årene efter århundredskiftet og kunne - trods den yderligere nedsættelse af toldbeskyttelsen, som toldloven af 1908 indeholdt - i 1909 bygge Sakskøbing Sukkerfabrik. Ved toldloven af 1908 gik man i øvrigt bort fra det hidtil anvendte system,

hvorefter sukker blev klassificeret efter farven ved sammenligning med de såkaldte Amsterdammerstandardprøver nr 1-19, og således at det lysere sukker sattes i højere told, respektive højere afgift, end det mørke. I stedet blev såvel tarifieringen af indført sukker som beskatningen af her fremstillet roesukker baseret på sukkerets indhold af kemisk rent sukker. Dette bestemtes ved hjælp af et polarisationsapparat, et optisk instrument, som alle ældre toldere husker, og hvis virkning beroede på en særlig optisk egenskab ved sukker.

I 1908 indførtes endvidere en varieret afgift på raffinering af såvel indført som her fremstillet sukker. Afgiften blev beregnet efter sukkerindholdet ved tilførselen til raffinaderiet, og for indenlandsk sukker, der tilførtes raffinaderiet, bortfaldt roesukker-afgiften.

På denne tid havde sukkerfabrikkerne opgivet tanken om at opføre en sukkerfabrik i Vestsjælland, et projekt, som imidlertid blev realiseret i 1912 af et privat selskab, der udelukkende havde eksport af sukker for øje. Denne fabrik, der ligger i Gørlev, er senere overtaget af A/S De Danske Sukkerfabrikker. I 1913 opførtes endelig raffinaderiet »Phønix« ved Langebro, hvor selskabet har sit hovedsæde.

Hvad der siden er sket på området, er kort fortalt, at de tre ældste sukkerfabrikker (Højbygård, Odense og Maribo) er nedlagt, og at de tilbageværende fem fabrikker og andelsfabrikken i Nykøbing F er så teknisk udvidet og automatiseret, at en gammel sukkertølder ville gøre store øjne, hvis han besøgte en moderne sukkerfabrik, hvor nattevagtholdet kun består af 20 mand, og hvor der ikke produceres rå-sukker men melis, der straks pakkes i 1 og 2 kgs-posere. Raffinaderivirksomheden er flyttet fra København og foregår nu på Saksøbing Sukkerfabrik. Roeavlens stærkt forædlet, og alle problemer med markarbejde og transport er forlængst løst. På torvet i Saksøbing minder billed-

huggeren Gottfred Eickhoffs smukke »Roepiger« om en svunden tid.

Opsyn og afgifter

Sukkerets historie førte dog ikke til en opklaring af, hvorfor vi i godt 70 år gik omkring på sukkerfabrikkerne og førte kontrol med et produkt, hvoraf afgiften i alle de år, den eksisterede, nemlig fra 1873 til 1952, vitterlig ikke oversteg fem øre pr kg, hvortil ganske vist i årene 1933-1952 kom en tillægsafgift af lignende størrelse. Den faste toldkontrol på sukkerfabrikkerne ophørte - forsøgsvis - i 1948, efter at den i nogle år forud havde indskrænket sig til et vist tilsyn fra det lokale toldkammer. Forsøget må være faldet heldigt ud, for sukkertoldernes epoke var definitivt afsluttet.

Spørgsmålet om, hvorfor vi havde en sådan ordning, var altså stadig uløst, og jeg måtte, som Kroman sagde, grave et spade-stik dybere. Jeg begyndte med min gamle lærebog, som var skrevet af Halland i 1922, men her stod bare som en selvfølge, at toldvæsenet skulle være til stede på fabrikken, så længe den var i drift. Heller ikke i Kromans senere lærebøger stod der noget særligt om det, så jeg måtte ty til den gamle lov af 1873, som jeg med skam at melde aldrig havde læst, selv om det var den, der var gældende i min tid - med senere ændringer. Og hvilken lov, 11 sider med gotisk skrift i Lovtidende på 46 paragraffer, for slet ikke at tale om bemærkningerne til lovforslaget, der fylder 76 spalter. Alt i alt et imponerende og velskrevet lov-værk, der er den første egentlige danske forbrugsafgift værdig. Ganske vist havde vi brændevinsafgiften fra 1851, der var en redskabsskat, og stempelafgiften af spillekort, der opkrævedes efter en plakat af 1847, men disse to helt specielle afgifter var reminiscenser fra Akcise- og Konsumtionsafgifternes tid. I 1887 blev afgiften på spiritus moderniseret, og i 1891 fulgte ølskatten. Sukkerafgiften var altså den første egentlige forbrugsafgift, og det må være

grunden til den omfattende og grundige behandling, lovforslaget har fået.

I lov nr 52 af 3. maj 1873 om beskatningen af indenlandsk roesukker hedder det bl.a.:

»Forsaavidt Fabrikerne ere beliggende over 1/16 Mil udenfor Kjøbstederne, paa hviler det Fabrikanten at drage omsorg for en passende Bolig og Adgang til Middags-spise, i Fabrikens umiddelbare Nærhed, mod en rimelig Betaling, for det til Kontrol i Fabriken beordrede Toldopsyn, hvis Antal forud opgives ham. Kan han ikke andendsteds forskaffe saadant, maa han selv afgive Bolig og Middagsspisestue mod et billigt Vederlag.«

Endvidere fastslås det, at varetagelsen af afgiftens rigtige beregning og erlæggelse samt den kontrol, der efter lovens regler vil være at føre med tilvirkningen, påhviler toldvæsenet. Andre paragraffer fastsætter regler om næringsadkomst og om anmeldelse for toldvæsenet, om fabrikkens indretning, om kedlers og andre beholderes mærkning med nummer og pottemål, om regnskabsførelse og meget andet. I § 6 hedder det:

»I Fabrikbygningen skal der til udelukkende Brug for Toldopsynet være indrettet et aflaaeligt, tilstrækkeligt luftigt Kontor af passende Størrelse for 2 Funktionærer. Dette Kontor skal være saaledes beliggende, at intet Sukker og ingen Sukkersaft kan fraføres Fabrikslokalerne ad den almindelige Indgang uden at føres forbi Kontoret, samt at der fra samme haves bekvem Adgang til hine Lokaler.

Det paa hviler Fabrikanten at udstyre Kontoret paa passende Maade med det fornødne Møblement, herunder et Skab eller deslige til at aflukke til Opbevaring af Papirer mm, samt at vedligeholde dette Møblement. Han er forpligtet til at lade Kontoret behørigt opvarme og belyse. Ligeledes er han pligtig at anbringe Pult eller deslige i de Lokaler, hvor Sukkerets Opvejning af Toldvæsenet finder sted.«

Med udtryk, der går igen helt op i den moderne forbrugsafgiftslovgivning, fastsætter loven regler for fabrikantens pligter og for toldvæsenets meget vidtgående rettigheder i forbindelse med kontrollens udøvelse og slutter endelig med en række straffebestemmelser, der forekommer ret strenge, og som forudsætter en lang række mulige forseelser.

Den gamle afgiftslovs bestemmelser om fast toldkontrol på sukkerfabrikkerne er således klare nok, og spørger man så om grunden til, at der på dette område blev foreskrevet en kontrolform, som aldrig før eller siden er forekommet, så finder man svaret i bemærkningerne til lovforslaget vedrørende den hjemlige sukkerbeskatning. Heri redegøres udførligt for den gældende lovgivning på området i andre europæiske lande, hvor roesukkerindustrien som tidligere omtalt havde nået en betragtelig udvikling, ikke mindst under fastlandsspærringen (1806-1814).

I alle de pågældende landes lovgivning var der givet vidtgående bestemmelser for fabrikkernes indretning og for fabrikanternes pligt til at yde kontrollen al fornøden hjælp. Et gennemgående træk var også kravet om et passende kontorlokale til kontrollen (i Frankrig endog om en passende bolig med køkken). Der var altså forbi- leder nok at tage af, og de blev flittigt brugt i den danske lovgivning. Om det, der interesserer i forbindelse med kontrollen, hedder det i bemærkningerne til loven:

»For at gjøre Udgiften ved Kontrollen så liden som muligt, er det tænkt, at samme mod et Tillægsvederlag føres ved Toldvæsenets almindelige Embeds- og Bestillingsmænd og ikke ved Funktionærer, der særlig beskikkes hertil. Da det imidlertid efter Forretningernes Beskaffenhed og de Interessers, der skulle vaages over, ikke kan forudsættes, at der altid ved et hvilket som helst Toldsted haves dertil egnede Personligheder, vil det kunne blive nødvendigt, at disse søges blandt Personalet ved andre

end det Fabriken nærmest liggende Toldsted..... Da det maa forudsættes, at der i Almindelighed vil blive arbejdet Dag og Nat, vil det være nødvendigt, at der ansættes flere Funktionærer ved dette Opsyn, og om det end ikke maatte være fornødent, at altid flere end en er tilstede i Fabrikken, vil det dog ofte, og navnlig naar Opvejninger og den egentlige afgiftsansættelse finder sted, kunne være nødvendigt eller ønskeligt, at saadant er Tilfældet. Det er derfor paabudt, at det Kontor, der skal overlades Opsynet, er afpasset herefter, medens man dog ikke har anset det fornødent, i Lighed med nogle andre Landes Love at optage en udtrykkelig Bestemmelse om den Størrelse, som et saadant Kontor bør have, idet man har troet at turde forudsætte, at vedkommende Fabrikker ikke ville undlade at tage det i saa Henseende tilbørlige Hensyn.... Det ligger derhos i Forholdets Beskaffenhed, at det til Kontrol i Fabriken beordrede Opsyn bør være stationeret i sammes

umiddelbare Nærhed, for stedse at kunne være til stede naar paafordres, hvorved ikke maa afses fra, at det er Vintermaanederne, hvorom der er Tale. Det er derfor anset for at være en billig Fordring, at Fabrikanten, forsaavidt Fabriken ligger mere end 1/16 Mil fjernet fra en Kjøbstad, skal drage Omsorg for en passende Bolig for Opsynet i Fabrikens umiddelbare Nærhed med Adgang til Middagsspise, alt mod en rimelig Betaling, og at han, naar saadant ikke andet Sted kan forskaffes, selv maa afgive Bolig og Middagsspise for Opsynet mod et billigt Vederlag.«

Tilværelsen som sukkertolder

Den gamle Højbygård Sukkerfabrik lå ale-
ne ude på de flade marker. Men liv var der i den og omkring den, og røgen væltede ud af den høje skorsten. Man kom til den ad en sti fra Holeby Station langs de store slambassiner, hvor den afvaskede jord fra roerne bundfældedes og blev til dejlig,

De tre sukkertoldere under sommerkampagnen på Højbygård 1931. F.v. P.A. Pedersen, C.W.B. Nielsen og Henry G. Petersen.

frugtbar jord igen. Vi havde selvfølgelig meldt os til tjeneste på Maribo Toldkammer hos toldforvalter J.K.H. Pedersen, kaldet »Honnør-Pedersen«, fordi han havde en egen militærisk stil over sig, navnlig når han sagde »skål«. Næstkommanderende, toldkontrollør M. Wagner Mikkelsen, der endte som toldforvalter i Nyborg, hilste vi også på og naturligvis på kollegerne på toldkamret og eventuelt på de kolleger, der skulle på Maribo Sukkerfabrik, der lå lige uden for byen på vejen til Holeby. Vi fik lidt instruktion, hvad der ikke var nødvendigt. Vi kendte jo det hele fra Toldskolen, selv om vores lærer, toldinspektør Markmann, lagde mere vægt på detalier i fabrikkens indretning end på kontrollen. Vi fik også en tjenesteliste, som vi hængte op på skabsdøren i kontoret, men øvrigt ikke rettede os efter. Vi indrettede tjenesten sådan, at vi havde hele dage fri. Der var så meget at se på Lolland.

Vel ankommen til fabrikken - som regel på cykel, hvorved vi fuldt lovligt tjente til billetten med toget, mens indskrivningen af cyklen til 1 kr og 50 øre var mere tvivlsom - hilste vi på fabriksbestyreren og hans fuldmægtig og blev vist op på vore værelser, der lå oven over bestyrerens bolig, der igen lå lige over roevaskeriet, hvor roerne kom ind i render med strømmende vand, hvor de blev væltet og tumlet rundt, til de rene og hvide blev løftet op til snitemaskinen. Der var som følge deraf et rædsomt spektakel på vore værelser, tandbørsten raslede frem og tilbage i glasset, men man vænnede sig til det, så man vågnede med et sæt, når maskineriet neden under en gang imellem gik i stykker. Man vænnede sig også til, at der engang imellem var en lille, sød mus i sengen, når man slog dynen tilside, eller eventuelt kun et par små muselorte.

Heroppe på den lange gang, der oprindeligt var indrettet med værelser til 9 toldere, var der for enden en stor opholdsstue til vor rådighed, og så var der et så veludstyret køkken, at selv en pålægsmaskine ikke

manglede. Her hilste vi på fru Petersen, som passede os og hyggede om os i alle de år, jeg var på Højbygård, så vi kom til at holde af hende som en mor. På den lange gang med værelser til begge sider boede også bestyrerens to piger, en stuepige og en kokkepige, og da de skiftede fra år til år, var det altid spændende at se, hvordan de nu så ud. De var meget forskellige, som Storm P. sagde, men altid søde og venlige, og vi havde mange fornøjelige og efter den tids skik meget uskyldige oplevelser sammen med dem.

Når jeg hele tiden siger »vi« skyldes det, som før nævnt, at min gamle ven og kursuskammerat, P.A. Pedersen, og jeg var sammen i alle de 4 kampagner på Højbygård Sukkerfabrik, hvilket førte til, at vi ligesom dannede vort eget hold med egen husholdning, hvad der var rigelig plads og mulighed for. Den tredje mand skiftede ligesom pigerne fra år til år og havde, som skik var på Højbygård Sukkerfabrik, som regel sin kone med, og dette var nok medvirkende til, at Aksel og jeg holdt os for os selv med fuld kost. Det var nemmere og billigere end at rende hen på hotellet 3 gange om dagen, og vi var begge meget sparsommelige dengang.

I øvrigt var vi meget heldige med vores tredje makker. Det var nemlig i det første år under sommerkampagnen C.W.B. Nielsen, der var tjenstgørende i tolddepartementets personalekontor og endte som distriktstoldchef i Kolding, altså efter den tids sprogbrug som toldstedschef. I de tre følgende års hovedkampagner var tredie-manden henholdsvis C.F. Jonsen, der endte som vicitoldinspektør i Herning, H.K. Jensen, der sluttede som toldforvalter i Vordingborg, og endelig Birkedal Hansen, der blev den sidste toldforvalter i Hjørring. De var alle meget brave og gode kolleger, som vi havde det særdeles godt sammen med såvel som med deres koner.

Selve sukkerfabrikstjenesten er der paradoksalt nok ikke meget at sige om. Det var

Bænket omkring kaffen og æblekagen i samlingsstuen på Højbygård 1933 ses f.v. fru Petersen, sukkertoldernes »mor«, bogholder Wæver, P.A. Pedersen, G.A. Birkedal Hansen og hans kone »Sille«. Det var Birkedal, der nær var kommet galt afsted under overtoldinspektørens uventede inspektion.

døgtjeneste, dvs 8 timer til hver i døgnet. Der var ikke noget, der hed overarbejds- penge eller ugentlig fridag for slet ikke at tale om 11 timers reglen eller den slags. Tjenesten skulle bare passes, og det blev den. Man blev hurtigt fortrolig med fabrik- kens indretning og med fremstillingspro- cessen, lige fra indvejningen af roerne med prøveudtagning af hvert læs til bestemmel- se af jordprocenten, rensningen i vaskean- lægget, snitningen, udludningen af roesaf- ten i diffusørerne, hvorfra snitterne (affal- det) førtes ud af fabrikken igen og tilbage til roedyrkerne, mens saften ledtes til satu- rationskedlerne, hvor den blev rensat ved tilsætning af brændt, læsket kalk og kulsy- re for derefter at føres gennem et filter til inddampningsapparaterne for endelig at havne i vakuumkedlerne, hvor tyndsaf- ten under lavt lufttryk og lav temperatur blev

yderligere inddampet, indtil den udskilte sukker i små krystaller.

Ved disse kedler stod sukkermesteren, der var en meget betroet medarbejder, og holdt øje med krystalliseringen. Når kry- stallerne havde nået den rette størrelse, blev inddampningen afbrudt, og fyldmas- sen, som produktet nu kaldtes, blev ledt over i store jernbeholdere, såkaldte mai- scher, hvor den under stadig omrøring af- køledes, for at krystalliseringen kunne skride yderligere frem. Fra maischerne led- tes fyldmassen til centrifugerne, hvor si- ruppen slyngedes fra, mens råsukkeret, der endnu var brunt, blev tilbage på centrifu- gens sider. Den fraslyngede sirup, der inde- holdt en betydelig mængde sukker, førtes til beholdere, hvorfra den påny behandle- des med inddampning og centrifugering.

Højbygård Sukkerfabrik var ikke alene

den ældste af alle sukkerfabrikkerne, men også - selvom den var ombygget og udvidet i 1881 - en af de mest umoderne. Dette sås navnlig i sukkerhuset, det sted hvor fyldmassen blev centrifugeret. Her måtte arbejderne nemlig øse sukkeret op af centrifugerne med håndkraft og fylde det i sække á 100 kg. Det var det strengeste arbejde, jeg nogensinde har set udført. Det foregik i 30-35 graders varme, og der gjaldt blandt arbejderne ved centrifugerne den hakkeorden, at de ældste i gårde havde plads forrest i de to rækker af centrifuger, hvor der var mindst varmt. De nye, yngre akkordarbejdere, der kom til, måtte begynde bagest i rækken, hvor heden var ulidelig.

Det var ikke så sjældent hændt, sagde man, at en sådan nybegynder havde måttet give op. Det oplevede vi heldigvis ikke at se, men vi fulgte fra den første hovedkampagne en ny, ung og ret spinkel mand, der næsten sled sig ihjel for at holde pladsen, der hørte til de bedst aflønnede på fabrikken. Han holdt ud, men lignede et skelet, da kampagnen sluttede. De følgende år var han mere trænet og rykkede efterhånden op i rækken, mens andre måtte begynde i bunden. Desværre husker jeg ikke, hvor meget brændende varmt sukker, der skulle øses op af centrifugen på en 8 timers vagt, men det var adskillige tons, som på mere moderne fabrikker blot blev lukket ud af centrifugens bund.

Vort kontor på fabrikken lå lige ved sukkerhuset, hvilket betød, at der sjældent var under 30 graders varme. Men bortset fra det, var det et udmærket kontor med skab, skrivebord, almindeligt bord, stole og en læderbetrukket divan, som man kunne hvile sig på. Foruden at påse, at der ikke fræftes fabrikken sukker eller melasse uden om kontrollen (hvad der ikke var nogen fare for), var det vor opgave at holde rede på mængden og beskaffenheden af det tilvirkede sukker.

Det foregik på Højbygård Sukkerfabrik i vor tid på den måde, at hvert »køg« blev

anmeldt af arbejdsformanden, når centrifugeringen begyndte, og når den sluttede. Sækkene med sukker, hvis vægt vi kontrollerede i et vist omfang, stod herefter opmarcheret på et areal lige uden for kontoret, og her kontrollerede vi antallet og stemte af med formandens regnskab. Det var der ingen ben i, selv om det faktisk er svært nok at tælle ca. 130 sække, der står på række og geled - lige så svært som det i gamle dage var at føre et »losseark« (var det nu den kasse, man havde sat en streg for, eller var det den foregående ?)

En kontrolmetode, som brugtes på nogle fabrikker, gik ud på at tælle sækkebånd op i bundter á 100 stk. og sætte produktionen lig med det forbrugte areal sækkebånd. Den metode brød vi os ikke om, selv om vi inderst inde følte, at kontrollen med sukkerfabrikkerne var inderlig overflødig. Hertil kom, at der på Højbygård Sukkerfabrik kun fremstilledes sukker, som gik på en slags kreditoplæg, hvorfra det alt sammen overførtes til raffinaderiet i København og altså aldrig nåede at svare roesukkerafgift, men alene raffineringsafgift.

Det er senere faldet mig ind, at grunden til, at vi langt op i moderne tid førte kontrol med sukkerfabrikkerne på den beskrevne måde, nok må søges i, at det var en god ting for tolderne, mere end i selve kontrollens væsen. Vist og sandt er det, at ordningen for mangan en tolder i tidens løb har klaret en akut økonomisk situation.

Man kunne også betragte opholdet og tjenesten på en sukkerfabrik som en slags rekreation, hvor man kunne få læst en masse eller binde bøger ind, som jeg selv gjorde iblandt. Herligt var det bare at vandre rundt på fabrikken, sludre med arbejderne og funktionærerne, følge den hektiske aktivitet, når en maskine eller en pumpe brød sammen, deltage i arbejdet på fabrikkens laboratorium med undersøgelse af sukker og melasse eller kigge over i kedelhuset.

Fritiden brugte vi til at se os omkring.

Det var så heldigt, at vejret i alle de kam-pagner, jeg har oplevet, var særdeles fint, så vi kunne færdes langt omkring på cykel. Jeg tror ikke, der er et sted på Lolland, en herregård, en park, en by, en kirke, som vi ikke har besøgt indtil mange gange. Somme tider besøgte vi kollegerne på andre fabrikker og fik en øl og et slag kort, eller vi besøgte de forskellige toldkamre på Lol-land og Falster.

Mindst en aften om ugen spillede Aksel og jeg l'hombre med trafikassistent Chr. Hansen i hans gæstfri hjem. Han var i øv-rigt søn af min gamle ven, toldbetjent R.J. Hansen i Nykøbing Sjælland, og han lærte os det ædle spil. Vi var glade for, at det hver eneste gang kostede os hver mindst et par kroner, så vi på den måde ligesom be-talte lidt for traktementet. Bridge spillede vi ikke så sjældent med fabrikkens boghol-

der og hans kone eller med bogholderen på B & W's Maskinfabrik i Holeby og dennes kone.

Disse søde mennesker var indbyrdes ven-ner, og vi nød megen gæstfrihed i deres hjem. Til gengæld arrangerede vi hvert år mod slutningen af kampagnen en fest i den store stue på fabrikken. Forinden var der gået bud til vinhandleren i Vordingborg ef-ter en kasse med forskelligt. Vi havde sam-men med fru Petersen arrangeret noget spi-seligt, købt et par nye plader til rejsegram-mofonen, og så festede vi. Men vi passede på ikke at leve op til de beretninger, som fru Petersen kunne fortælle om nogle af de gamle toldere, der hang billeder af på væg-gen i samlingsstuen.

Alligevel var det een gang ved at gå galt. Vi havde i begyndelsen af kampagnen hen-tet en stor flot buket af dunhammer, og

Fra samlingsstuen på Højbygård 1934 ses fru Petersen, H.K. Jensen og fruene samt P.A. Pedersen.

den var i festens anledning stillet ind i et lille rum ved siden af den store stue, men på en eller anden måde var den sidst på aftenen kommet frem, og gæsterne begyndte at køre en finger langs de modne frøstande, hvorved der som bekendt vælter en hel dyne af dun frem. Til sidst vadede vi i dun til knæene, og det fik så være, men så tog fabriksbogholderen, Wæwer hed han, pludselig en æske tændstikker frem og kastede en brændende tændstik ned i dunhabet. Jeg fornemmer endnu den rædsel, der greb mig ved dette syn. Men måske vidste bogholderen, at disse dun ikke kan brænde. Vi arbejdede det meste af natten med våde håndklæder for at slette de værste spor, og dagen efter måtte vi tale godt for fru Petersen.

Vor husholdning optog en hel del af vores tid. Dels ville vi gerne have noget godt at spise, dels var vi som sagt meget sparsommelige. Vi fik meget med farsretter, frikadeller, boller i sellerisauce, fyldt hvidkål. Det var billigt og godt. Vi kunne finde på at cykle helt til Rødbyhavn for at købe en torsk. Efter kartoffelhøsten på Nøbøllegård måtte vi samle alle de kartofler, vi havde brug for. Dem fik vi tillavet på alle måder, kogt som skrællet eller som pillekartofler, kartoffelsalat eller brasede og så hofretten, kartoffelfrikadeller, mosede kartofler rørt med smør, hakkede løg, æg, salt, peber, en anelse mel og piskefløde. Aldrig har noget smagt bedre.

En gang imellem frådsede vi. Det var, når en af os havde fået pakke med vasketøj fra vores mor. Om morgenen spiste vi havregrød - halvt havregrød og halvt æblegelé. Skovæbler hentede vi i en lille lund, og i køkkenet stod der altid en spand med groft, hvidt sukker, hvor det så kom fra. Heraf lavede vi i begyndelsen af kampagnen ca. 10 liter dejlig æblegelé, så var der nok til hele sæsonen. Hasselnødder hentede vi efter tilladelse i en lille plantage ved Errindlev, og af valnødder kunne vi hente så mange, vi ville, i en allé af valnøddetræer ved Nøbøllegård.

Vor sparsommelighed gik så vidt, at vi en sen aften hentede en hel Kit-Bag fuld af nedfaldne æbler i bestyrerens have. Vi sad på mit værelse og nød et af de dejlige æbler, da vi - uden at der var mælet et ord imellem os - lukkede tasken til og bar æblerne ned, hvor vi havde hentet dem. Den anden gang, vi forsøgte os i faget, viste det sig, at vi havde hugget vort eget syltetøj. Ved siden af vort køkken havde bestyreren et lille aflukket syltetøjsrum. En dag stod døren dertil åben, da vi kom forbi, og på bordet stod en temmelig stor skål med noget dejligt hindbærsyltetøj. Der var ingen at se nogen steder, men vi så på hinanden og organiserede en lille skålfuld, som vi gemte i køkkenet. Lidt senere på dagen kom en af pigerne og spurgte, om vi ville have lidt syltetøj, som hun havde sat til side til os. Det ville vi gerne, og så fik vi hele skålen.

Der kunne skrives bøger om, hvad der skete i løbet af en kampagne. En sen aften, da vi kom op for at gå i seng, mødte der os begge et skrækeligt syn på vore værelser. Et stort lysende ansigt grinede os i møde. Det var udhulede roer med øjne, næse og mund og et tændt lys indeni. Vi hævnedes næste gang, pigerne var til bal. Vi dekorerede deres værelser med snoede guirlander af toiletpapir over alt, hvor sådanne kunne anbringes. Det var et stort arbejde, men festligt så det ud.

Nogle dage senere stod der et fad smørrebrød til os, lækkert så det ud med salatblade, persille og det hele, og vi glædede os til at spise det - indtil vi opdagede, at pålægget var døde frøer. Men så tog vi også en eklatant hævsn, som vi sådan set fik forærende. I en af de store emailerede gryder i køkkenet løb en lille forvildet mus rundt uden at kunne komme op af gryden, og hvad skulle vi gøre ved det. Jo, vi fandt et bånd og fik et halvtik om musens hale, og så bandt vi den til bordbenet i den ene af pigernes værelse. Tro det, hvem der vil, hvinet, som vi ventede på, udeblev, men næste aften lå der en død mus i min seng.

Under en af de første kampagner fandt vi i den lokale avis en annonce om undervisning i step på Olsens Hotel i Maribo. Det var det år Jonsens var med, og vi besluttede, at vi ville gå til stepundervisning, to ad gangen. Jeg cyklede til Maribo og meldte os til, men da dagen kom, ville ingen af de andre med alligevel, så jeg måtte drage af sted alene. Det viste sig så, at der ikke var tilmeldt andre end mig, men da timen lå mellem to andre dansekurser, ville danselærerinden godt undervise mig, mod at jeg betalte for 3. Det blev altså til en timer med grammofonmusik gennem 2 måneder og rig lejlighed til at øve mig i larmen på fabrikken. Den dag i dag kan jeg faktisk de fleste af grundtrinene i step, men nu har jeg ingen stepstød på skoene.

Jeg blev i øvrigt godt sur over, at kollegerne svigtede mig, og det var, hvad der kunne ske, når man gik tæt på hinanden under så frie forhold, som sukkerfabrikstjenesten bød på. Vi kaldte det sukkerkuller, og det ytrede sig på forskellig måde. Det værste tilfælde overgik Aksel, der en aften blev så sur, at han cyklede til Nakskov og hjem igen i øsende regnvejr. Men så var det også overstået.

Der var een ting, vi ikke oplevede. Det var den berømte årlige »sukkermiddag«. Den var på vor tid afskaffet på Højbygård Sukkerfabrik.

Til trods for, at der ligger en verden af udvikling og oplevelser, ja, et helt liv, mellem dengang og nu, så står sukkerfabrikstjenesten knivskarpt i min erindring. Måske skyldes det, at den var så speciel, så selvstændig. Selv om vi kunne have vore tanker om det hensigtsmæssige i denne kontrol, så udførte vi den under følelsen af et særligt ansvar. Der var naturligvis inspektion en gang imellem. Overtoldinspektøren kunne komme nårsomhelst, som vi har hørt, og med visse mellemrum fik vi besøg af toldforvalter Pedersen eller toldkontrollør Wagner Mikkelsen, som så efter, at regnskaberne var ført, og fik en sludder og en kop kaffe. Toldforvalteren, der hele vinteren badede i Maribo Sø, kom cyklende uden hat og overtøj og med åbentstående skjorte, Wagner Mikkelsen kom med toget og godt indpakket. De var lige flinke, og vi betragtede deres besøg som en hyggelig oplevelse.

Det faldt i min lod gennem en årrække at være med til at fordele ansøgerne om sukkerfabrikstjeneste på de forskellige fabrikker, og det kunne af forskellige årsager være svært nok. Kort efter, at jeg havde forladt Overtoldinspektoratet for Østifterne, hørte det hele op, og det var i sin orden, men toldvæsenet blev altså allerede dengang en hyggelig detaille fattigere.

*

Toldhistoriske noter

Kenno Pedersen: Det gamle Helsingør. Dansk Bladforlag ApS 1982. 174 s. ill. Pris: 285 kr

Museumsinspektør ved Helsingør Bymuseum, Kenno Pedersen, har samlet 40 artikler, de fleste med emne fra 1800-tallet, da Helsingør forvandlede fra Sundtoldby med handelen som dominerende erhverv til en moderne industriby. Meget stof er hentet fra Helsingør Avis, andet i mere end 200 gamle fotografier, hvoraf mange ikke tidligere har været publiceret. Et enkelt afsnit omhandler »Toldere og smuglere«. Den skovrige omegn og Sundet bevirkede, at smuglerne og deres talrige hjælpere hav-

de forholdsvis let spil i konsumtionens Helsingør. Desværre lider det i øvrigt velskrevne og fængslende værk af en række tekniske skavanker. Adskillige artikler har tilsyneladende været publiceret tidligere i et dagblad og genoptrykkes uændret, hvilket giver anledning til både overlapninger og brud på sammenhængen. Fotosatsen er ualmindelig ringe. Det vrirler med halve linier, utallige ord er splittet i to, andre til gengæld vokset sammen med hinanden. Talløse forkerte ordelinger ved lineskift fuldender billedet af værkets tekniske niveau.

Gunnar Jakobsen

Generalforsamling

Toldhistorisk Selskab afholder ordinær generalforsamling tirsdag den 14. juni 1983, kl 16.15, i Direktoratet for Toldvæsenet, Amaliegade 44, København, med følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent.
2. Beretning om virksomheden i 1982-1983.
3. Regnskab for 1982-1983.
4. Valg af bestyrelsesmedlemmer.
5. Fastsættelse af kontingent.
6. Indkomne forslag.
7. Eventuelt.

Efter generalforsamlingen bydes de fremmødte på en forfriskning.

Bestyrelsen

Inde i bladet

<i>Carl Dankau:</i> En tolderskæbne fra det gamle oldenborgske monarki	5
<i>Paul Gersmann:</i> Wilhelm Sponneck - finansminister og generaltolddirektør . . .	11
<i>Henry G. Petersen:</i> Om sukker og sukkertoldere	22
<i>Toldhistoriske noter</i>	39

Toldvæsenets første chef under folkestyret, generaltolddirektør Wilhelm Sponneck, der er skildret i Paul Gersmanns artikel, forlod brat sin stilling for at følge den græske kong Georg I til hans nye fædreland. Under de vanskelige forhold blev Sponneck grundigt upopulær og måtte i dec. 1865 vende tilbage til Danmark. Fra hans ophold i Grækenland stammer dette fotografi, taget i Athen 1863 (Det kgl. Bibliotek, Kort- og Billedsamlingen).